

DESPRE

LIMB'A ROMANA.

Suplementu la Sintactica.

De

Tim. Cipariu.

Blasiu, 1877.

LIMB'A ROMANA.

§. 1. Inceputulu dialectului vulgare.

Inceputulu limbei rom. este necunoscutu; nu numai, ci cestiunea este, cà ore nascutu-s'a ea pre pamentulu Daciei, ori cà erá formata, celu pucinu in elementele ei destintive, inca mai in a-ante de importarea ei in Daci'a.

Cestiune de mare importantia istorica, pentru cá se scimu chiaru léganulu ei, deca este ea creatiunea nostra a' celoru nascuti pre acestu pamentu, ori cà ea este una ereditate adusa cu stramosii nostri dein totu imperiulu romanu in nou'a loru patria.

Inse cestiunea, cu tota importantia ei, va remané inca nedeslegata, panà ce nu se va poté decide, in ce relatiune a statu limb'a vulgare latina catrà cea urbana, in specie catrà cea dein Rom'a.

Cumu cà pre lenga limb'a urbana a' Romei, mai erá si alta limba usitata pre campie-le Romei, numita rustica, indoieia nu este. Inse intru câtu diferea un'a de alt'a, — si diferenti'a stá ore numai in pronuncia unoru litere, ori si mai departe, in flesiunile numeloru si verbeloru, — erasi suntu totu atâte cestiuni inca nedeslegate.

N o t e.

1. Este constatatu inse, si s'a documentatu cu testimonia dela clasici, cumu cà diferenti'a intre limb'a latina classica si anteclasica a sustatu in multe si nenumerate forme, — inse aceste tote nu probeza mai multu, decâtu ce se oserbeza si in alte limbe, cari inca diferescu multu-pucinu, nu numai dupa locu,

ci sî dupa tempu; si chiaru in limb'a nostra, deca o conferimu, cum se vorbesce astadi prein Ungari'a, Transilvani'a, Moldov'a, si tier'a romanesca, — sî cumu se scrie astadi, — cu limb'a, cum se vorbeia sî scriea pre la 1560, aflãmu intru in sa una variatiune mare de forme in totu respectulu.

2. Limb'a latina, cumu se vorbeia in Rom'a sî in teritoriulu Latiului, potea se varieze multu in pronuncia sî in flesiunile cuventelor, asia cumu le aflãmu consemnate la vechii autori, — precumu constatatu este sî, cã chiaru sî in Rom'a nu a remasu aceea si forma a' limbei, ci dupa tempu a variatu intru atãt'a, cãtu unele monumente vechia latine nece nu se mai poteau intielege pre tempulu clasicitatei seau numai prea cu a nevolia.

Tote astea inse nu dau cuventu, cã la Rom'a, seau in Rom'a si impregiurulu ei, aru fi custatu doue limbe latine, in cãtu unii pre alii se nu se intielega, seau numai cu anevolia.

Si aici este capulu lucrului, pentru a decide: deca in Itali'a a sustatu unu dialectu latinu, diversu de celu clasicu, dialectu rusticu, vulgare, inse totu latinu.

3. Constatatu este numai atãt'a, cã intre formele vechie latine, multe se afla, cari suntu mai aproape de limb'a romanesca de cãtu de cea latina clasica; — inse si ast'a numai atãt'a probeza, cã latinii dein Rom'a au stramutatu mai multe forme vechie intru altele mai noue, pre candu impregiurulu Romei totu a mai tienutu unele forme vechie; nu numai, ci cã unele forme vechie au mai duratu si preste clasicitate panã in dilele, candu clasicitatea latina sia pierdutu dein vigorea si eleganti'a sa primitiva, si in urma s'a stinsu cu totulu in formele limbei popularie.

4. De acea in monumentele mai noua dupa clasicitate, si in dialectele cele mai conservative, italiene si romane, se afla forme vechie latine ante-clasice, cari la latinii clasici nu mai erau in usu.

Aceste forme vechie si noue neclasice, costituescu basea limbei vulgari, carea in urma pre incetulu s'a formatu, si s'a ramificatu intru atãte dialecte, cãte si panã astadi mai sub-

sistu, pierdiendu dein formele si vorbele latine, si adoptandu altele noue, dupa impregiurarile locurilor, si ale poporaloru, intre cari resiedeau coloniile romane, in provincie si tienute, si in diverse tempore.

Asia se nascura cu incetulu dialectele neolatine in occidentele Europei, — si asia se nascura naturalmente si in oriente.

5. In principia -la nostre de limba si scriptura, amu culesu nna multime de forme vechie latine ante-clasice, cari esisera dein usulu clasicu, ci mai remasera in limb'a romanescă, — si amu percursu una mare parte dein flesiunile latine, aratandu in ce modu chiaru si cele latine se pronunciau mai totu dupa formele vulgari. In specie vedi §. VII—XIII, la cari ne provocamu, si de in cari amu atensu unele si in amendoue partile Gramatecei la loculu loru.

Inse atâtu spre completarea materiei, catu si dein causa, că nu toturor'a voru fi la indemana principia-le de mai susu, estragemu aici pre scurtu unele puncte si date mai momentosa :

a) Că in Itali'a, afora de limb'a latina in tienutul Latiului, mai erau in vechime si alte limbe seau dialecte, intre sene mai multu seau mai pucinu incuscrite, pr. limb'a Osca, Etrusca, Umbrica etc., dein cari pană astadi au remasu mai multe urme si documente; er' ele sub presiunea limbei latine domnitorie, mai in urma s'au stinsu cu totul.

Dein acestea cea mai cunoscuta la Romani si chiaru in Rom'a se pare a fi fostu cea Osca (Strabo geogr. l. V. cap. III), in cătu si dupa incetarea Osciloru, in Rom'a totu se mai produceau fabule dramatice in limb'a osca; er' comiculu Titiniu si-bate jocu de actori, dicundu-le că sciu mai bene oscè, decatu latinesce :

Qui Oscè et Volscè fabulantur,

Nam latinè nesciunt. — (F estu s. v. obscurum).

b) Că limb'a latina dein Rom'a inca nu sia potutu conserbă puritatea ei primitiva, nu numai pentru că primii ei fundatori dupa traditiune au fostu una adunatura de omeni forà capetuniu,

că brigandii italieni de astadi, ci și pentru că în Rom'a numai decât la început, și apoi de în politica, s'au asediat și amestecat cu Romanii locuitorii unor cetăți întregi, precum mai înainte Sabinii și Etruscii, er' apoi de în alte cetăți învecinate și de în provincie mai departate; de în care cauză și limb'a Romei nu putea se nu simți cele mai profunde schimbări.

De aci încă pre timpul Scipionilor, limb'a latină atât se schimbă, în cât după Polybiu (I. III. 22) unele de în tractatul între Romani și Cartagenini, de sub primii Consuli după expulsiunea regilor L. Iunius Brutus și M. Horatius, încă și celi mai preceptori abia le puteau înțelege. Er' carminele Saliilor, abia le înțelegeau chiar și preții lor. Quintilianu (I. 6, 40): *Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta.* — Horatius epist. lib. II Ep. I. v. 86 seq.

Jam saliare Numae carmen qui laudat, et illud
Quod mecum ignorat, solus vult scire videri.

Vedeți și T. Varro de limb'a lat. (VII, 26), și comentarii la acestu locu.

De unde unii, după Isidoru (Orig. I. IX. c. I, 6. 7) împarteau limb'a latină în patru, după patru epoci mai mari: *prisca, latina, romana, și mestecată: Latinas autem linguas quatuor esse dixerunt, idest priscam, latinam, romanam, et mixtam. Prisca est, qua vetustissimi Italiae sub Jano et Saturno sunt usi incondita, ut se habent carmina Saliorum. Latina, quam sub Latino et regibus Tusciae caeteri in Latio sunt locuti, in qua fuerant XII tabulae scriptae. Romana, quae post reges exactos a populo romano coepta est, qua Naevius, Plautus, Ennius, Virgilius poetae, ex oratoribus Gracchus, Cato et Cicero effulserunt. Mixta, quae post imperium latius promotum simul cum moribus et hominibus in romanam civitatem irrupit, integritatem verbi per soloeccismos et barbarismos corrumpens.*

Er' Paulu Diaconu de în Festu (ed. Lind. p. 88) dice: *Latine loqui a Latio dictum est, quae locutio adeo est versa, ut vix ulla eius pars maneat in notitiam.*

c) Înse chiar și înscricțiunile de pre mormentele Scipionilor,

ne presenta una forma a limbei latine cu totul diversa de a' clasiciloru latini, — cu tote că Terentiu comiculu, a' caruia limba atâtu de elegante si corecta e de muștra in clasicitatea latina, a' scrisu chiaru in acea epoca si in cas'a Scipioniloru, ba inca se credea, că chiaru si Scipionii luare parte la compunerea aceluor drame, — in cătu este de creditu, ce dăce Quintilianu (I. 6, 27) că alt'a este a grai latinesce, alt'a gramaticește: *aliud est latine, aliud grammaticae loqui*; va se dăca: că nu se vorbea cumu se scriea, si asia varietatea eră mai multu dupa form'a scrierei, decatu a' vorbirei.

De aci aflămu, că unele diferentii intre formele clasice si ante-clasice se potu reduce purē la ortografia, care nu a fostu nece una data stabile la Romani, ori cătu s'au nevolitu gramaticii si negramatici loru a o regulă, incependu dela Euniu poetulu, grecu de origine, carele se încercă a intru duce ortografi'a grecesca in scrierea limbei latine, inse cu pucinu succesu, și pană la Claudiu imperatulu, carele a intorsu pre unele litere pr. C si F, inca cu mai pucinu succesu.

De aci se tiene și usulu litereluor M si S, E si I, O si U, și diftongii AE si Oe.

d) De M si S se scie, că mai nu se pronunciau in finea cuvinteluor; de unde si poetii latini toti elidu pre M finale in a-antea unei vocali; er' pre S finale in a-antea altei cosunanti, nu numai poetii mai betrani forte adese ori-lu elidu, dar' si in vorbire se elidea forte multu, precumu insusi Cicero atesteza (in Orator. XLVI, 153): *Sine vocalibus autem brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent: multi' modis, vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis*; adeca in locu de multis modis etc.

Er' de us finale Cicero totu acolo (XLVIII, 161): *Quin etiam, quod jam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eadem erant postremae duae literae, quae sunt in optimum, postream literam detrahebant, nisi vocalis insequeretur. ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtae novi. ita enim loquebamur: qui est*

omnibu' princeps; non, omnibus princeps; et: vita illa dignu' locoque; non: dignus.

In câtu pentru M finale, unu vechiu gramatecu (Vellius Longus de orthogr.) face si acea curiosa oserbatiune, cã nu se scriea intregu, ci numai cu trei linie cã N, in semnu cã nu se pronunciã in a-ante de vocali: *Sicut Verrius Flaccus, ut ubicunque prima vox M literã finiretur, M non tota sed pars illius prior scriberetur, ut appareat eam exprimi non debere.*

Er' Isidoru si Martianu Capella apriatu dîcu, cã a pronunciã pre M finale in a-ante de vocali, e unu vitiu, ce se chiamã motacismu (Isid. I, 31, 6. M. Capella V. pag. 107 ed. Grotiu).

De aci si in limbele neo-latine aste litere au peritu mai de totu, er' deca in limbele fran., span. si portug. se mai afla S finale in num. plur. alu loru, caus'a pote fi, nu numai num. plur. latinu dela unele nume, ci si influenti'a germanismului, prein franci, gothi etc. asupr'a formatiunei cu S in plurale.

e) De formele antice ale limbei latine se tiene si usulu mai desu alu vocalei E scurtu in locu de iotacismulu mai tardîu, precumu atesteza Quintilianu (I, 4, 17): *Quid? non E quoque loco I fuit? ut Menerva, et leber, et magester, et Diiove et Veiove, pre Diiovi et Veiovi.*

Er' Donatu in coment. la Terentiu (Phorm. I, 1. 2): *propter cognationem E et I literarum, non dubitaverunt antiqui et here et heri dicere, et mare et mari, et vespere et vesperi.*

De unde si in limbele neo-latine mai conservative, ital. si rom., adese ori ocurre E scurtu, unde latinii au I, pr. maistro it., maiestru rom., lat. magister; — negru rom., nero it., lat. niger; — judecu, judeci pl. rom., lat. iudico, iudices pl. etc.

f) Er' not'a cea mai caracteristica a limbei vulgari rustice, erã usulu vocalei u in locu de o, in care respectu limb'a nostra e mai conservativa, decãtu tote cele alalte neo-latine, cari pre-

ferescu pre o, si unde toti latinii au u, afora de unele dialecte mai menunte dein Itali'a, pr. celu neapolitanu etc.

Priscianu in Instit. (I, 6, 35): *Multa praeterea vetustissimi etiam in principalibus mutabant literis, — hunc pro hominem proferentes, funtes pro fontes, frundes pro frondes. unde Lucretius in I. libro: angustoque fretu rapidum mare dividit undis, pro fretu. idem in III. atque ea nimirum quaecunque Acherunte profundo, pro Acheronte. in eodem: Nec Tityon volucres ineunt Acherunte jacentem. Quae tamen a junioribus repudiata sunt, quasi rustico more dicta. —*

Asia si Charisiu (p. 105 ed. Putsch): *Frus, huius frundis, quod sic ab Ennio declinatum annal. lib. VII: Russescunt frundes; non frondes.*

De aci dicemu si noi munte, frunte, puncte etc. in locu de monte, fronte, ponte; precumu si frundie, nu frondie; bunn, lungu etc. De unde scambarea acestei vocali in o in silab'a un, dupa form'a clasica latina, si a' limbелorु celorु alalte neo-latine, nu numai este inutile, ci chiaru anti-istorica, precum s'a observatu si mai susu (§. 147 not. 2).

g) De rusticitate latină se ținea si absentia diftongiloru Æ si Œ in locu de E simplu.

T. Varro de limb'a lat. (VII, 96): *In plurimis verbis A ante E alii ponunt, alii non, ut quod partim dicunt sceptrum, partim scaeptrum; alii Plauti faeneratricem, alii feneratricem; sic faenisicia et fenisicia; ac rustici Pappum Mesium, non Maesium, a quo Lucilius scribit: Cecilius praetor ne rusticus fiat. — Adeca: ne rusticus Cecilius praetor fiat, in care versu Luciliu pre Ceciliu chiaru prein aceea-lu insemna de rusticu, ca-i scrie numele cu E simplu, er' nu cu Æ: Caecilius, cumu se scrie de regula.*

Unde e de observatu, ca in exemplele produsa de Varro, unele se scriu la clasici mai numai cu Oe in locu de Ae, pr. foenus si foenum.

Totu acel'a (V, 97) scrie: *Ircus, quod Sabini fircus; quod illic fedus, in latio rure Edus, qui in urbe, ut in*

multis, Aedus. — Asia dar' rusticii latini diceau edus, cá si noi edu, seau numai edu' forá S, er' urbanii Aedus cu Ae si S, si inca mai multu si cu H in a-ante: haedus.

Dupa ce inse acumu nu se pote precepe, cumu s' ar' fi potutu pronuncia a e si o e cá diftongi, asia se pare, cá diferenti'a si aci erá numai ortografica, care in urma a incetatu cu totulu, in cátu nece limbele neo-latine nu mai cunoscú pre ae si oe diftongi, nece macaru manuscriptele opereloru clasice nu mai presenteza pre ae si oe, decatu prea raru, in semnu cá au fostu numai imitatiune grecesca etimologica, spre a destinge pre E lungu de celu scurtu.

6. Pentru formele vechie se potú consultá cu fruptu: Corpulu inscriptiuniloru latine, de Th. Mommsen; — altulu de Orelli si Henzen; dein cele mai vechia: de Gruter, precumu si Arneth¹⁾ Massman²⁾. Corsen, Guerike etc.; — deintre latini T. Varro, Quintilianu, Serviu, Nonniu, Priscianu si celi alalti gramatici vechi latini. Vedi si Archivu nr. III, pag. 43 seqq.

Er' pentru formele mai noue Boldetti³⁾ si Marini⁴⁾

7. Intru una apendice se voru adauge mai multe specimine de limb'a latina, dein monumente ante- si post-clasice.

§. 2. Dialectulu dacicu.

Ceea ce s'a templatú in alte provincie romane, ne-
indoitu cá s'a templatú si in Daci'a.

Colonistii dein Itali'a si dein alte provincie au venitu cu limb'a lorú vulgare variata dupa provincie, — inse totu una data si cu limb'a latina clasica, cá limb'a

¹⁾ Zwölf röm. militär. Diplome, 4. Wien 1843.

²⁾ Libellus aurarius, 4. Lipsiae, 1841.

³⁾ Osservazioni sopra i cimiterj de' santi martiri; fol. Roma 1720.

⁴⁾ I papiri diplomatici, fol. Roma 1805. E. Spangenberg, Juris romani tabulae negotiorum solenium, 8. Lipsiae 1822.

imperiului, asia in câtu sî aici in Daci'a pre lenga limb'a domnitoria diplomatica mai erá si alta forma a' limbei latine, cea vulgaria, cu forme vulgari, cari erau neindoitu multu-pucinu diferite intre sene dupa provincie-le sî tienutele, de unde veniva colonistii: dein totu imperiulu romanu, sî asia nu numai dein Itali'a, ci sî dein alte parti ale imperiului: dein Afric'a, Syri'a, Asi'a, Thraci'a, Moesi'a, Panoni'a, chiaru sî dein Galli'a sî Ispani'a.

De unde firesce urmeza, cà cu colonisarea Daciei, cu civi romani, de una data intrara una multime de dialecte menunte latine vulgari, dein cari apoi prein relatiunile continue intre aceste diverse colonie, sî pre in comerciulu loru cotidianu cu legiunile militari, de diverse arme, ce erau despuse pre totu teritoriulu dacicu si se misicau militaresce necontentitu, avù se se formeze unu dialectu romano-latinu speciale dacicu; cu tote cà atare fusiune a' dialecteloru mai menunte intru altulu mai mare nece una data se pote efectuá completu, ci totu mai remane câtusi de pucinu una mica diferentia intre dialectele diverseloru tienute, unde se vorbesce, precumu sî astadi se oserbeza in limb'a romanescã.

Not e.

1. Monumentele romane, ce se aflara intru insasi Daci'a sî aliurea, inscriptiunile, diplomele militari, sî tablele cerate, constateza pre deplenu asertulu lui Eutropiu (VIII, 6), cumu cà in Daci'a s'au adusu colonisti „cives romani“, dein totu imperiulu romanu (ex toto orbe romano), precumu: Galli, Britani, Hispani, Ituraei, Breuci, Pirusti etc.

Forà indoiela, toti acesti colonisti, grupati in grupe particulari dupa locurile, de unde au venitu, sî dupa tempulu candu au sositu sî au descalecatu, au venitu cu dialectulu loru propriu vulgare; pentru cà nu se pote presupune, cumu cà

limb'a latina vulgare pre atunci erá inca perfectu aceeași in totu imperiulu, ci este neaparatu de lipsa a presupune, că și pre atunci, că totu dea un'a, dialectele au variatu, cu atât mai vertosu, că și coloniile africane, galice, ispanice etc., inca nu erau emigrate totu de una data, și apoi aceste colonie inca erau descalecate între popora barbare cu diverse limbe, cari inca multu-pucinu influentiau asupr'a dialectului latinu alu colonistiloru romani.

2. In câtu pentru colonizarea romaniloru, este bene de a se însemná modulu procederei, cumu se urmă chiaru dela începutulu republicei romane, dein care se cunosce și natur'a diverselor influențe asupr'a limbei, ce se vorbea in Rom'a, Latiu și tota Italia.

Mai antaniu Rom'a crescù prein înmigrare a' multoru popora, cari multu-pucinu difereau in limba seau dialectu, Sabinii mai alesu și Etruscii, apoi dein cetatile Italiei, dupa una sistema politica ratiunale și practica de minune.

Romanii in luptele lor cu vecinii aveau datin'a, că dupa victorie-le lor, ce le reportau, nu derimau, decâtu arare ori, cetatile inemiciloru subjugati, ci luau pre locuitorii cetatiloru și asiediau in Rom'a, precumu facura cu Albanii sub Numa, — er' cetatile desiertate le impleau cu colonie dein Rom'a, precumu facura cu Ostia inca sub Ancu Martiu, cu Circei și Signi'a sub Tarquiniu etc., prein care manipulatune, in Rom'a strainii se naturalisau, er' in cetatile castigate, fruptele victoriei erau ascurate prein elementulu romanu, pre candu elementulu strainu prein incorporatiunea lui in anem'a poporatiunei romane, ise luá posibilitatea de a mai fi periculosu republicei.

Acesta politica se urmă mai antaniu cu colonizarea a' tota Itali'a, er' dupa aceea se purcese și preste mare și preste Alpi; — prein care emigratiune și înmigratiune necurmata, firesce că și puritatea sangelui romanu, și originalitatea limbei romane, cautà se suferia profunde și cumplite alteratiuni.

3. Colonie-le romane, că și cele grecesci, mai antaniu se duceau dein senulu cetatei matre și asia dein cetatii (cives),

dupa aceea si dein veteranii trupelor romane, dupa cesi terminau anii servitiului seau dupa vre-una fapta stralucita, facunduse totu una data si civi romani, ori de ce natiune se fia fostu; de unde si colonie-le erau, de doue clase: civili, si militari.

Cele civili se duceau dein sententi'a Senatului romanu, mai totu dea un'a de câte trei milie de familie, sub conducerea a' trei tribuni-plebi, cari impartieau familielor sortile de pamentu, ce li-se asemnau, si ingrigeau de constituirea coloniei si asiediarea magistratului.

Er' cele militari se tramiteau de imperatori sub conductulu tribunilor militari si altoru oficiari dein legiuni, precumu se cunosce dein C. Tacitu (annal. XIV, 27), unde se descrie deducerea coloniei militare la Antiu si Tarentu sub Nerone, in contr'a datinei vechie: non enim, ut olim, universae legiones deducebantur, cum tribunis et centurionibus, et sui cuique ordinis militibus, ut consensu et charitate rempubl. efficerent etc.

Inse dein coloniele militari nu multu folosu se potea trage, nefiendu dedati astu soliu de omeni cu viati'a casatoresca, precumu totu dein acelu locu la Tacitu se cunosce, unde scrie: Veterani — neque conjugii suscipiendis, neque liberis alendis sueti, orbas sine posteris domus relinquebant.

De acea veteranii de regula-si vendeau sortile, si se in-torceau in provincie-le, undesi complemise anii militari, cumu observeza totu acolo istoriculu citatu, — panà ce Juliu Cesare, in legea pentru colonie-le militare decretà, cumu cà veteraniloru in 20 de ani nu-le este liertatu asi vende sortile, de acea inse veteranii totu fugiau dein locurile ce nu le placeau seau unde nu erau dedati, si forà de asi vende sortile.

4. Esenti'a colonie-loru dar' stà in colonie-le civili, cari neindoitu cea mai mare parte se duceau dein Rom'a, unde populatiunea crescea forà mesura, asia in câtu sub Claudiu, la a. 48 dupa Chr., numeranduse cetatiani dein Rom'a sã aflara 6.943,000, adeca mai 7 milioane, pre cumu atesteza Tacitu (ib. XI, 25), si Cassiodoru in chronicu; er' sub Nerva, dupa ce

tota Itali'a erá impluta cu colonie romane, a forá de cele alalte de prein Ispani'a, Gali'a, Afric'a etc., si dupa ce atât'a lume de omu se prepadise in batalie-le necurmate, populatiunea Romei atâtu erá de mare sî lipsita, in câtu imperatulu fû constrinsu ale cumpará sî impartî pamentu in pretiu de 60 milioane sestertia, cari facu in banii nostri 710,850 de galbeni imperatesci adeca preste 6 milioane franci seu lei noi.

Dein asta causa si spre liusiurarea erariului, care-lu costau in totu anulu sume enorme pentru intretentiunea acestei populatiuni flamende si adeseori seditiose, — colonisarea inca erá une oria grandiosa intru atât'a, câtu Rom'a se parea cá desierta; asia sub Iuliu Cesare, tramitienduse numai in provinciile de preste mare cá la 80,000, precumu scrie Suetoniu (in Jul. Caes. 42): Octoginta-civium milibus in transmarinas colonias distributis, ut exhaustae quoque urbis frequentia suppeteret, sanxit etc.

5. Coloniile duse dein Rom'a, cá cives romani, si in provincia-si retineau tote derepturele unui cive romanu.

Ele se destingeau mai demultu de municipia, dar' in urma se identificara, precumu atesteza A. Gelliu (XVI, 13): Municipales sunt cives romani ex municipiis, legibus suis et suo jure utentes, muneris tantum cum populo romano participes. — Sed coloniarum alia necessitudo est, non enim veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate quasi propagatae sunt, et jura institutaque omnia populi romani, non sui arbitrii, habent. quae tamen conditio, cum sit magis obnoxia et minus libera, potior tamen et praestabilior habetur, propter^o amplitudinem maiestatemque populi romani, cuius istae coloniae quasi effigies parvae simulacraque esse quaedam videntur, et simul quia obscura oblitterataque sunt municipiorum jura, quibus uti jam per innotitiam non queunt.

Sî mai incolo (ibid.): Quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia ex populo romano sit, non et se municipem esse, et populares suos municipales esse dicat? quod est a ratione

et voritate longe aversum. sic adeo et municipia quid, et quo jure sint, quantunque a colonia differant, ignoramus.

6. Numele colonie-loru romane in Daci'a, câte se sciu suntu :

Colonia Tiernensis (Diernensis s. Zernensium) in Banatu,

Colonia Ulpia Traiana Sarmisaegethusa metropolis, la Gradiscia in Hatiegu;

Colonia Apulensis, seau municipium Septimium Apulense, la Alba-Julia in Transilvania; — si —

Colonia Napocensis (la Clusiu?), impreuna cu vicus Patavicensem (la Pat'a?);

de cari Ulpianu in Digeste l. L tit. XV, 1, scrie :

In Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta, juris Italici est. Sarmisaegethusa quoque eiusdem juris est. item Napocensis colonia, et Apulensis, et Patavicensem vicus, qui a divo Severo jus coloniae impetravit.

7. Alte colonie mai menunte au fostu forà indoiela in tote partile Daciei, de si numele loru nu au remasu cunoscutu.

Totu asemenea au fostu si in provincie-le invecinate: Pannonia, Moesia, Thracia etc., cari se afla memorate in tabl'a Peutingeriana, in itineraria, inscriptiuni etc.

Vedi si Zumpt Comment. epigraphicae*) tom. I, pag. 193 seqq. si despre cele dein Daci'a anume p. 404 seqq.

§. 3. Formarea lui.

Dialectulu dacicu romanu inse, nu se potu forma, cá limba speciale, panà candu in Daci'a sustá inca influenti'a limbei latine si a dialecteloru italice, prein necurmat'a comunicatiune a' coloniiloru cu patri'a matre Itali'a si Rom'a; si ori câte urme de limb'a vulgare se

*) De coloniis Romanorum militaribus libri IV. 4. Berlin, 1850.

se afe pre pamentulu Daciei panà la incetarea totale a' acelei comunicatiuni, nu se potu considerá, de câtu numai cá variatiuni ale uneia si aceleiasi limbe-latine.

Dupa ce inse acea influentia a' limbei latine si a' comunicatiunei a incetatu cu totulu, dialectulu vulgare dacicu a remasu singuru limb'a provinciei, si mai multu nu a avutu alta influentia asuprasi, de câtu a' comerciului impromutu intre provincie, tienutele, si localitatile Daciei, carele a contopitu tote varietatile intru una forma generale, dandu dialectului dacicu unificatiunea fundamentale, si redicandulu dein membre disolute la unu totu organicu, ce formeza ori ce limba.

De atunci limb'a romana dacica a remasu nedependente dela dialectele italice, — si tota influenti'a, ce mai avù a suferi de atunci in coce, fù numai influenti'a limbeloru straine ale popora-loru, cu care romanii erau in cea mai de aproape relatiune, comerciale, politica si base-recesca, incependu dela limb'a grecesca si slovenesca.

Acesta epoca se pote defige cu inceputulu seclului VII, candu sub Phoc'a imperatulu bizantinu se delaturà cu totulu limb'a latina dein afacerile publice ale magistratelor, tribunaleloru si ostiriloru, — si loculu ei l'ocupà limb'a grecesca definitivè.

Note.

1. Documentele istorice si urmele despre limb'a vulgare romana pre teritoriulu Daciei dein drept'a si stang'a Dunarei, precum si dein provincie-le limitrofe thracice, macedonice, thesalice si epirotice, inca nu dau mai multa proba, decâtu cá pre acestu teritoriu atâtu de vastu erá in usu una limba romana, forà de ase poté concludè, cá acesta limba ar' fi fostu strictu destinta de limb'a latina-vulgare.

Ele suntu urmatorie-le:

a) Cea mai veche și mai interesantă urmă istorică despre dialectul românului vulgare în Dacia veche, este subscripțiunea de într-o tablă cerată din anul 160 d. Chr. sub Antoninul Piu imperatorul, aflată împreună cu altele în aurifodinele de la Rosia de Abrudului, de care se amintește și mai sus (§. 140 not. 1); — și cu toate că semnatoriul era grecesc după nume și scrisoarea, și nu prea depinsă în arta scrierii, dar formele latine *secundo* în locul de *secundus*, și *segnai* în locul de *signavi*, sunt atât de decisive, în câtă vulgaritatea lor nu se poate trage la îndoială. Vedeți și Archivul nostru nr. III, pag. 49.

Cele altele diferite, ce se mai află în testul tabelor cerate, sunt numai variațiuni ortografice usitate și altele.

b) Alta urmă de limbă română vulgare, e cea de în părțile Emimontului de pre la anul 629 d. Chr. la Theofane și alții, de care erăși vedeți mai sus (§. 140 not. 2), mai pre largă înse în disertațiunea noastră: *De re literaria*, în Analile gimn. din 1858, pag. 4; și în *introduc.* la *Analectă* pag. XII seqq.

c) La acestea se poate adăuga și formă, cu carea în versiunea gothică se exprimă numele *Romani*, scriindul *rumun*, nu *roman*; ceea ce demăstră, că pre acele timpuri (sec. IV) numele *romanu* se pronunțea, cum-lu pronunțiam noi astăzi, cu *u* în silabă prima *ru* în locul de *ro*, și cu *A* oscură nasală în silabă a doua *man*, ceea ce Gothii nepotându pronunțea că *romanii*, o pronunțiară erăși cu *u*, precum și astăzi pronunțiară strănepoții lor, și scriu că și Gothii: *rumun* în locul de *romānu*. Almăntrea nu s'ar' poté esplică, pentru ce Gothii nu au scrisu *roman* cu *A*, ci *rumun* cu *u*: *Rumoneis* seu *Rumoneis*. Vedeți edițiunea Gabelentz et Loebe tom. I, pag. 221; unde titlul epistolei către *Romani*, gothică se traduce: *Du Rumunim* s. *Rumonim*. Vedeți mai pre largă în disertațiunea noastră: *De nomine gentili*, în *Annal. gimn.* din anul 1857, pag. 6 seqq.

Ceea ce amu adăusu totu acolo, de în *Iornandē*, episcopulu Gothicu alu Ravenei pre timpul lui Iustinianu că pre la anul 530, despre cetatea *Nova* de în Dacia, ce o numesc: *Sclavino-*

Rumunense (de rebus geticis pag. 85 ed. Lindeberg), — aici o trecemu, dein caus'a varietatei lectiunei la acelu locu, care inca nu e criticè deplenu stabilitu.

d) Inca sî ce scrie Costantinu Porfirogen. *) cum cà Serbli in limb'a romaniloru insemneza sierbi, nu se pote referi decâtu la limb'a romanesca dein peninsul'a thracica, in carea si astadi serbli, adeca serbi pl. dela serbu, cu articl. li, nu se pronuncia almentrea; er' în altu dialectu romanu nu se mai dîce asia; — proba evidente totu una data si despre articlulu romanescu usitatu totu cá acumu si in sect. IX d. Chr. Vedi loc. cit. in *Analecte*, si *Dissert. de re liter.*

e) La acestea se aru poté adauge, inca si documentele Ravennate, totu dein acea epoca, publicate de Marini in *Papiri diplomatici*, dein cari unele suntu scrise cu litere grecesci, inse cu testu latinu, intru una limba câtu se pote de corupta, cu multe forme vulgari ante- si post-clasice, ce infaciesieza form'a limbei vulgari in confiniile Italiei catrà partile orientali ale imperiului. Vedi si mai susu (la loc. cit. not. 3).

2. Cele ce amu disu in paragrafu, despre formarea dialectului dacicu, au locu chiaru sî candu ipotesile absurde de romanisarea Daciloru, si emigrarea totale a' romaniloru dein Daci'a vechia preste Istru in Daci'a noua, aru fi mai multu de câtu ceea ce suntu; despre cari inse aici nu potemu se tractâmu mai in speciale, ci sustienemu numai, cà nece romanii dein Daci'a vechia nu suntu sî nu potu fi daci romanisati, nece cà romanii vechi au emigratu cu totulu deiu Daci'a vechia, cá se nu se mai reintorca decâtu preste una milia de ani in apoi; er' argumentele nostre mai pre largu vedi-le in *Æpologi'a Cuventului de inaugurare* edit. 2 nr. IX, pag. 69 seqq.

3. Despre stergerea cu incetulu a limbei latine, cá limba oficiosă, in partile orientali ale imperiului, si sustituirea limbei

*) De admin. c. 32: Σέρβλοι δὲ τῆ τῶν Ῥωμαίων διαλέκτῳ δοῦλοι προσαγορεύονται. Ed. Bonn. pag. 152.

grecesci in loculu ei, inca in a-ante de edictulu lui Phoc'a dein a. 602 d. Chr., ne adeveresce J. Lydu, autoriu contemporanu, in cartea de magistratu (III, 68), unde scrie: că pana atunci erá lege antica, că tote afacerile, ce se tractau la prefecture si la alte oficia, se se tracteze in limb'a latina, si alesu in partile Europei, macaru că cea mai mare parte a' locuitoriloru erau greci; care lege inse pre atunci incepù a o calcá unu Joane Capadocianu, apoi si altii, de unde in urma si scaderea imperiului a urmatu; — pentru că, cumu scrie elu in altu locu (II, 12), erá unu oraclu vechiu in carmine, care se dicea că e dela Romulu, si se aflá la unu scrietoriu romanu anume Fonteinu, cumu că Romanii voru fi paresiti de fortun'a loru cea buna, atunci candusi voru uitá de limb'a parentiesca, adeca cea latina, dicundu: *πέρως ἔλαβε τὰ Φωνητῆρι τῷ ῥωμαίῳ φηθέντι ποτὲ, — τότε ῥωμαίους τὴν τύχην ἀπολείψειν, ὅταν αὐτοὶ τῆς πατρίδος φωνῆς ἐπιλάβωται.* Er' in altu locu amaru se plange, cătu de reu le mergea acumu in magistrature, de candu cu limb'a grecesca, nu cá mai demultu cu cea latina, candu sportule-le curreau in abundantia.

4. De influenti'a limbelor straine asupr'a celei romane in amendoue Daciele, cis- si trans-danubiane, in a-ainte si dupa incetarea limbei latine cá oficiose, inca aru fi multe de insemnatu, ce inse nu se potu tractá aici in mesur'a cuvenita; adaugemu numai: —

a) Că dein limb'a dacica, si gothica, inca nu s'a potutu documentá, că aru fi remasu urme in limb'a romanesca, — cu tote că dein limb'a dacica s'a pastratu una suma notabile de cuvente, atátu la istorici, cătu si mai alesu la Dioscoride, de cari vedi in Archiv. nr. XXII. pag. 431 seqq. — Er' cele ce D. Cantemiru, si dupa elu Fotino, in operele loru, le numescu dacice, nu suntu de cătu erori limbistice, precumu amu aratatu in Principia la pag. 245.

In cătu erasi pentru cele dein limb'a gothica, celi mai multi le nega, cu tote că romanii nostri, deca nu in Daci'a vechia, dar' celu pucinu in cea noua, si in provincie-le con-

termine, iau avutu de ospeti seau vecini, precumu arata vorbele latine, ce se afla in versiunea gothica. Vedi glosariulu gothicu la editiunea Gabelentz mai susu amentita, si dissert. nostra de nomine gentili pag. 7 unde amu citatu câteva, pr. kubit us, laiktio, faskia, lat. cubitus, lectio, fascia.

Er' in câtu pentru influenti'a limbei gothice in formarea temporelor ausiliaria romanesci, vedi mai susu (§. 39 not. 4, a).

b) Cuventele dein limb'a grecesca, ce se afla in limb'a romanescă, parte suntu vechie, dar' prea pucine, luate dein limb'a greca cea vechia, atâtu dupa comerçiuulu necurmatu intre elementulu romanu si grecu, câtu sî pentru multimea de greci liberi, libertini sî sclavi, ce se aflau intre colonistii Daciei, precumu se vede dein inscriptiuni, — parte suntu noue, dein limb'a baserecesca sî dein dialectulu grecescu vulgare mai nou, mai multe in dialectulu macedo-romanu pentru colocuirea cu greci, mai pucine intru alu nostru, luate seau dein ritulu sî cartile liturgice, seau dein familiarisarea cu colonie-le fanarului in temporele mai noua in partile danubiane.

c) Cele mai multe urme de influentia straina asupr'a limbei romane seau romanesci, suntu dein limb'a slovenesca, dein cause toturor'a bene cunoscute, inse si acestea mai tote numai in respectulu materiale, si prea pucine in respectulu formale alu limbei, ceea ce slavistii si partisanii loru o ignoreza intru adensu cu totulu, sî-si permitu conclusiuni, ce nu potu sierbi spre onorea eruditiunei loru filologice sî logice; — sî in urma: —

d) Celea dein limb'a turcesca in provincie-le dunarene, precumu sî cele unguresci sî nemtiesci in alte tienuturi, suntu teritoriali, mai multe seau mai pucine dupa influentiele locali, si de acea in cea mai mare parte necunoscute intregi romanimi.

5. Mai interesante este intrebarea, cà ore, sî câta influentia a avutu limb'a albanese asupr'a limbei romanesci, — si vice versa. Despre care se pote consultá vocabulariulu greco-romanu-albanese de Th. A. Cavallioti, reprodu su la J. Thun-

mann tom. I. pag. 181—238; si altii, pr. Hahn, Leake, Miklosich, Bianchi etc.

Er' despre pusetiunea articliloru romanesci, bulgaresci si albanesi, vedi in Principia nr. XV, pag. 65 seqq. Preste totu vedi si dissert. nostra De latinitate linguae val., in anal. gimn. dein 1855, si in Archivu nr. XXI. pag. 404 seqq. — si nr. VII. pag. 121 seqq.

§. 4. Evulu mediu.

Cu caderea imperiului occidentale, si grecisarea celui orientale, incepù si pentru romanii dein Daci'a si in partile orientali ale Europei evulu mediu alu barbariei, cá si in partile occidentali si in tota Europ'a, dein caus'a neconteniteloru invasiuni de popora asiatiche si dein nordulu Europei, cari sfermara totu ce le veni in a-ante, si stinsera tota cultur'a si civilisatiunea vechia romana, impreuna cu institutele de arte si scientie, si literatur'a lor, — numai câtu acestu evu teribile, in occidente nece nu a duratu asia indelungu, nece nu a fostu atâtu de darapenatoriu cá in partile orientali, si in specie in provincie-le locuite de romani pentru starea si limb'a lor.

Cà ce, pre candu in occidente limb'a latina a remasu si dupa caderea imperiului, nu numai cá limb'a statului, ci si in basereca si in scola, intru tota autoritatea sa, inca si la poporale mai tardiu civilisate, — la romanii dein partile orientelui, pre lenga ruinarea totale in avere si cultura, acestu midilocu vitale a lipsitu si incetatu cu totul in acestu evu, nu numai, ci in loculu limbei panà aci natiionali se redicà asupr'a romanului, cá unu ceru de fieru intunecatu, limb'a slovenesca si miserabilea ei carturarfa in statu, basereca si scola, panà la midiloculu seclului XVI, candu mai antaniu in anem'a Daciei vechie

incepù limb'a romanesca a se desteptá dein somnulu le-targicu aprobe de 1000 de ani.

De aci nece una urma de limb'a romanesca dein totu evulu mediu nu a remasu, de câtu câte unu cuventu ici-colea in diplomele slovenesci ale principiloru romani, si in altele latine ale regiloru Ungariei, inca si aceste cuvente numai cá numirile unoru locure, munti si vâli in partile Romaniei si Transilvaniei.

Not e.

1. Panà la epoc'a aci precisata, romanimea dein Daci'a si dein provinciele confiniarie: Mesi'a, Thraci'a, Macedoni'a, Thesali'a si Epiru, facea numai una massa compacta intre sene, si cu cea alalta romanime dein apropiare si in departare in occidente, si nu avea altu nume generale, de câtu numele politicu alu statului romanu, — nece alta literatura, de câtu cea latina; er' in dialectele vulgari, cari inca nu erau fipsate, nu se sciea.

Dein care cauza numai in desiertu cauta ceneva dupa monumente literaria in limb'a vulgare in genere, seau intru a' romaniloru dein Daci'a in specie, dein epoc'a in a-ante de seclulu VII alu crestinetatei. Chiaru si documentele Ravenate mai susu (§. 3 not. 1 sub e), nu suntu decâtu acte latine, scrisa forà gramateca, dupa cumu se vorbea pre atunci latinesce in Raven'a la Gothi si sub Gothi.

Totu dein acea cauza, in desiertu cauta ore-cene si dupa alta numire a' românelu dein acele parti si dein aceeași epoca, fiendu că alta numire mai speciale nu a avutu, de câtu numirea generale romanu, cumu ne numimu si panà in diu'a de astadi.

2. Dupa ce inse imperiulu orientale sub Phoc'a la inceputulu seclului VII s'a grecitu definitivè, scotiendu limb'a latina dein curtea imperiale, armata, administratiune, tribunale si scole, si in locul ei sustituiu pre cea grecesca, — imperiulu, ce e dereptu, s'a numitu si mai incolo imperiu romanu, dar' impropriè, fiendu că in fapta erá grecescu, si intru insu

nemica nu mai eră romanu, de câtu legile, dar' si acestca traduse in grecesce si alterate dupa bunu placulu imperatoriloru bizantini. De aci si celi dela potere-si luara ocaσιune, de a se numi totu numai romani, pre grecesce ῥωμαῖος, adoptandu unu nume gloriosu ce nulu meritau, precumu si vechiulu poetu latinu la Muratori*) (in antiquit. medii aevi tom. II. pag. 147) dereptu scriea :

*Nobilibus fueras quondam constructa patronis,
Subdita nunc servis, heu male, Roma, ruis.
Deseruere tui tanto te tempore reges,
Cessit et ad graecos nomen honosque tuus.
In te nobilium rectorum nemo remansit,
ingenuique tui rura pelasga colunt.
Vulgar ab extremis distractum partibus orbis,
Servorum servi nunc tibi sunt domini.
Constantinopolis florens nova Roma vocatur;
moenibus et muris Roma vetusta cadis.
Hoc cantans prisco praedixit carmine vates:
Roma tibi subito motibus ibit amor; — etc.*

Dar' greciloru inca demultu incepuse a le fi rusine de numele loru natiunale hellen, care acumu nu mai insemná de câtu pagânu. Dein care cauza si eli-si luara ocaσιune a se numi pre sene romani, in câtu in urma toti scrietorii loru bizantini si dupa grecisarea imperiului totu numai de romani vorbescu, de romani adeca de celi dela Constantinopole adeca greci. Deaci apoi totu greculu si panà astadi nu se numesce pre sene decâtu ῥωμαῖος.

3. Consecenti'a acestei transformatiuni subitanie dein grecu in romanu, aduse cu sene, cà acesti romani bastardi nu mai poteau se numesca pre adeveratii romani dein imperiu seau afora de imperiu, de câtu cu numele usitatu la bulgari Vlachi, cu care numire se numeau toti celi de vitie latina seau italica

*) Muratori crede, cà epigram'a e dein secl. VII seau VIII, er' altii deiuru ala VI. Prein servi servorum Muratori intielege pre greci.

la tote popora-le barbare de pre atunci slavice si germane, si inca panà astadi totu asia se numescu, cu pacina variatiune in pronuncia: la sloveni Vlah, Vlasi, Volochi, Volosi etc.; la germani Walch, Walach, Wälsch etc.; la unguri olasz insemneza italu, oláh românu, inse nu numai romani cu limba romana, ci si romani slavisati dein provinciele slavice ale Ungariei, precumu si nemtii numescu Walach si pre romanii slavisati dein Moravia, cari siau pierdutu limb'a romana, er' portulu le a remasu, curatu cá alu romaniloru hatiegani, pre cumu adese ori se vedu si in Vien'a.

Despre originea etimologica a' acestui nume multu s'a disputatu, inse pre câtu se pare inca forà resultatu securu; ci totu ce este securu si certu se reduce la atât'a, cà insemneza latinu seau italianu. Si intru acestu sensu ocurre si la scrietorii vechi, atâtu slavi catu si greci, si anume Luciu (de regn. Dalm. VI, 5) scrie: *apud Bulgaros, Serblos et Croatos, Vlah romanum, latinum et italum significat.*

Presbyter Diocleas dein scel. XII (regn. Slavorum c. V): *post haec totam provinciam latinorum, qui illo tempore romani vocabantur, modo vero morovlachi, hoc est nigri latini, vocantur.*

Cinnamu (VI, 3) de romanii seau Vlachiei dein ostea lui Leone Bataciu: *οί τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικιοὶ πάλαι εἶναι λέγονται;* adeca cari se dîcu a fi colonisti vechi dein Itali'a.

Nestor, totu dein acel'asi seclu cu Cinamu si cu Diocleas, in Croniculu seu in mai multe locure amentesce pre Vlachi, intielegundu seau pre vechii romani seau pre români; inse unde scrie de batalie-le Unguriloru cu Vlachiei si cu Slovenii la a. 6406 (898 d. Chr.) preste Nipru dein colo de muntii celi mari, nu pote fi vorba de catu numai de români. Vedi testu si versiune in Apologia pag. 129 seq.

Er' in viati'a lui Methodiu apostolulu Slaviloru (pre la a. 853), scrisa slovenesce de unu discipulu alu lui, carele mai antaniu de toti amentesce pre Vlachi, inca insemneza au latini, au itali, au români, unde se scrie, cà la Rotislavu

knezulu Sloveniloru au venit multi invetiatori, dela Vlachi, dela Greci, si dela Nemti. Vedi versiunea noastra dupa Miklosich, totu in apol. pag. 85.

Inca si in epose'a germana numita Nibelungen, carea se află compusa inca la a. 1200, se amentescu Vlachiei, si principele Ramune dein tier'a Vlachiloru intre celi 24 principii dein partile orientelii presentati regelui Ezel (Attila) in Tuln.

4. Cumu că românii aru fi scrisu cu litere latine pană in secl. XV, si cumu că principele Moldovei Alesandru celu bunu dupa conciliulu dela Florenti'a, nu numai a opritu a se mai scrie cu aceste litere, ci si cartile, câte le a aflatu scrise cu litere latine, le a datu focului, — este numai una fictiune neistorica, de care pre largu amu tractatu in dissert. de re literaria pag. 6 seqq.

5. Totu asia nefundata este si parerea lui Dogiel in Cod. diplom. (tom. I. pag. 597); cumu că in archivului Poloniei in Cracovi'a s'aru fi fostu afindu scrisori romanesce dela principii Moldovei inca dein a. 1387; vedi totu in acea dissertatiune (pag. 9 seq.) mai pre largu.

6. Chiaru si cartea principelui Neagoe Basarabu catrà filiu-so Theodosiu, ce se afla romanesce, nu pote fi decâtu multu una versiune dein slovenesce, facuta pre la finea seclului XVII, precumu adăveresce insasi form'a limbei dein acea carte, — cu atātu mai multu, că chiaru sub acestu principe la a. 1512 s'a tiparitu in Argisiu Noulu Testamentu slovenesce; er' diplomele toturoru principiloru, atātu dein Moldov'a câtu si dein Romani'a, pana dupa inceputulu seclului XVII, câte s'au aflatu, tote suntu scrise numai slovenesce, si pană la a. 1640 nu s'a tiparitu nece una carte romanesca in amendoua principatele.

7. In secl. XIII, sub gloriosulu principe romanu Joanicu in partile de preste Dunare, prein apropiarea catrà Rom'a vechia, se incepuse ore-care familiarisare cu occidentele, carea potea se produca pentru starea limbei romane mari servitia, inse cercarea nu dură multu si remase foră nece unu resultatu doritu.

Er' semnificatiunea crestina a' multoru cuvente romanesci, pr. basereca, cruce, cumenecare, domeneca, pagânu, pecatu, santu seau samtu, serbare etc.; — precumu si numele serbatorie-loru si locure-loru: Santa-Maria, San-Pietru, San-Pauru, San-Giorgiu (seau San-Giorzu), San-Juane (seau San-Zuene), etc., — inca si paréseme-le, dupa form'a italiana quaresima in locu de quadragesima latina, suntu urme de crestinarea romaniloru dein seclii in a-ante de slavisarea baserecci romanesci.

8. Unu documentu memorabile despre starea limbei romane vulgari dein secl. IX, inse in partile occidentelui, este juramentulu in limb'a romana dein Gallia, la Nithardu (lib. III): Vedi in appendice; si la Ducange si Roquefort in prefat. la glosaria-le loru.

§. 5. Aparitiunea limbei romanesci.

Cu finirea evului mediu in occidente, si renascerea studiului limbелoru clasice, ajutata de inventiunea tipografiei, incepù si pentru limb'a romaniloru dein Daci'a una noua epoca panà acì ne mai avuta, — epoc'a de a fi nu numai vorbita de unu intensu poporu prein mai multe tieri si provincie, ci de a fi si scrisa, si usuata cá unu midilocu poterosu de cultura intre omenii de aceeasi gente.

Aparitiunea prima a' limbei romanesci fù cu antani'a carte romanescă esita in tipariu pre la midiloculu seclului XVI, prein carea ise deschisa calea de a intrá in viati'a publica a' romanimeii, — mai antaniu in basereca, dupa aceea si in afora de basereca, dandu a fora limb'a slovenesca, cei ocupase loculu pre in atâti'a seclii de intunecare.

Emanciparea ei se incepù in Transilvani'a, apoi mai dupa unu seclu si in principatele romane, — in Transil-

vani'a multu ajutanduo principii reformati, cari sperau că prein intruducerea limbei romanesci in basereca voru poté se intruduca sî calvinismulu loru, spre care scopu au luat mesurē si pentru traduceri si pentru tiparire de carti romanesci; — er' in principate prein zelulu si staurienti'a mariloru principii Basiliu Lupu sî Mateiu Basaraba.

Asta emancipare inse se fece numai pre incetu sî cu multa anevolia, sî nu se termină decātu cu finea seclului XVII sî inceputulu celui urmatoriu.

Notē.

1. Limb'a romanescă, că limba independentē, se potū formā numai dupa intrerumperea totale a' comunicatiunei intre ea si cele alalte latine alesu italice, si asia numai dupa inceputulu seclului VII, precumu s'a atensu mai in susu.

Ea a sierbitu de aci in a-ante că singurulu midilocu de comunicatiune intre romanii dein partile imperiului orientale europene, lipsindu acumu cu totulu limb'a latina oficiale, — inse sierbitu-a ea ore numai că midilocu orale, ori sî că scripticu, este cu a-nevolia a se decide, dupa ce in currundu urmā crestianarea Bulgariloru sî Sloveniloru prein Cirilu si Metodiū in partile transdanubiane, care avū mare influentia sî asupr'a romaniloru colocuitori, inca sî panā preste Istru de dein coce.

La totu casulu, limb'a romanescă, abia inca in fascie, fū nadusîta de slovenismu si literatur'a ciriliana, in cātu este prea probabile, că in scurtu se pierdū la romani chiaru si cunoscenti'a scrierei latine, si toti, cāti deintre romani au mai luat pen'a a mâna, nu au mai formatu alte litere, de cātu grecesci seau sloveno-grecesci ciriliane, chiaru sî candu pote aveau lipsa de a scrie romanescē.

Marturia nedubitale ne suntu, chiaru si suscriptiunea romana cu litere grecesci in tabl'a cerata de mai susu (§. 140 not. 1), precumu sî documentele Ravenate amentite totu acolo,

cari arata, că chiaru si in Itali'a, inca cu ceva mai in a-ante, incepusera asi camu ulită scrisori'a latina, și a le fi mai in demâna cea grecesca.

2. Carea a fostu antani'a carte tiparita romanesca, inca nu se pote sci cu securitate, și fiindu că cartea, dein carea luasemu notitia in Organu (nr. LIV si LV), dupa tote cercetarile de atunci in coce nu ne a mai venitu a mâna, pentru de una camu data remane un'a dein editiunile lui Coresi, seau Omiliariulu celu forà datu, seau Tetravangelulu, că antani'a carte romanesca, ce a vediutu lumin'a in tipariu.

Pentru Transilvani'a, unde mai antaniu incepura ase tipari carti romanesci, antani'a carte romanesca tiparita e totu un'a dein cele doue de mai insusu, seau invetiatur'a crestinesca sub nume de catechismu tiparita la Sabiniu la a. 1546, seau Omiliariulu calvinisticu de mai susu tiparitu in Brasiovu ori in Sabiniu, deca este totu unulu cu invetiatur'a seau catechismulu amentitu, seau celu pucinu Tetravangelulu dein a. 1561.

Er' in câtu pentru principatele romanesci, cartile romanesci incepura a se tipari cu unu seclu mai tardîu, —

in Romani'a la a. 1640: Pravil'a mica, tiparita in muna-stirea dela Govora; (in Analecte pag. 141 seqq. in Principia sub A a);

er' in Moldov'a la a. 1643: Omiliariulu de Jasi, in muna-stirea a' trei Santi; (in Anal. pag. 204 seqq. in Princip. sub N).

Cea de antaniu sub principele Mateiu Basarabu, cu prefatiune dela Genadiu metropolitulu Transilvaniei; er' cea alalta sub principele Bas. Lupu, cu doue prefatiuni, un'a a' principelui, alt'a a' metropolitulu Barlaam, si tiparita cu tipariulu domnescu, datu de Petru Mogila „fetioru de domnu de Muldov'a și metropolitu Kievului Haliciului si a tota Rosi'a.“

3. Emanciparea amentita este a se intielege numai pentru provinciele dein stang'a Dunarei, pre candu in provinciele Daciei asia numite Aureliane, Serbi'a și Bulgaria, și mai in colo preste Balcanu, panà și astadi este totu neefectuata, limb'a romanesca

fiendu sî acumu scosa dein basereca sî scola, cu tote cà in unele tienute poporatiunea romana este compacta si massiva, dar' subjugata de elementulu serbescu, sî grecescu.

Unde este bene a se oserbá, cà limb'a romanescă dein provinciele Aureliane este totu acea cu cea de dein coce de Dunare; — er' limb'a ce se vorbesce dein colo de Balcanu (Rhodope si Haemus, la bizantini Emimontiu), in Thraci'a, Macedoni'a, Thesali'a sî Epiru, este altu dialectu romanescu, care in asta gramateca mai de multe ori s'a citatu sub numirea de macedo-romanu.

4. Fost'a candu-va dialectulu dacicu totu unulu cu celu macedo-romanu, sî apoi s'a despartîtu in doua cumu suntu astadi, — ori cà fi'a carele deintru inse s'a formatu in de sene separatu, inca nu se pote sci; destulu cà diferenti'a intre aceste doua dialecte seau limbe romanesci esiste, inse nu atátu de mare, in câtu unii pre alii se nu se pota intielege.

5. Diferenti'a acesta stà mare parte numai in pronunci'a unoru litere, cu tote cà sî in dialectulu dacicu esistu asemeni variatiuni in pronuncia, sî inca mai multe sî mai mari, — alta diferenti'a stà in usulu unoru forme pronominali sî verbali, cari la noi astadi nu mai suntu in usu, seau unele pote cà nu au fostu nece una data, si de cari s'a facutu amentire la loculu loru in gramateca, — sî in urma, cà in dialectulu macedonicu mai suntu in usu sî unele cuvente vechie romanesci, cari la noi au peritu, precumu si cu multu mai multe vorbe grecesci dein grec'a vulgare la eli, de câtu la noi. Si preste totu se pote dîce, cà dialectulu macedonicu e in multe parti mai bene conserbatu decâtu alu nostru, dar' sî pierderile lui in forme si cuvente romane inca suntu cu multu mai numeroase decâtu la noi.

6. Incordarile, ce incepura a se face in temporele nostre spre a eliberá si asta limba romana dein servitutea atatoru secli, de carea panà astadi nu a scapatu, suntu multumitorie, inse prospecte nu prea suntu de a o vedè emancipata sî pre ea in curundu de sub despotismulu grecu si slovenu, — in scole in câtu-va pote mai curundu, dar' in basereca mai anevoilia.

7. Literatur'a acestui dialectu inca este forte embrionicu, — si antani'a carte in acestu dialectu tipărita, pre câtu scimu este vocabulariulu lui Cavalioti amentitu mai insusu (§. 3 not. 5), inse cu litere grecesci, — er' cu litere latine, este gramatec'a macedo-romana a' lui M. Boiagi, grecesce, romanesce si nemtiesce, edita la Vien'a in 8. la a. 1813, retiparita si in Bucuresci.

8. De dialectulu macedonicu se tiene si dialectulu Istrianu alu romaniloru dein Istri'a, care dupa slavizarea Morlachiloru si altoru romani de prein provinciile invecinate, a scapatu că prein minune — panà nu sciu candu, si astadi se vorbesce de una poporatiune forte mica la numeru, si prein urmare aproape de perire.

Vedi cercetarile mai noue de I. Maiorescu, Fr. Miklosich etc.

9. Dialectele romanice si latine dein Elveti'a, Friaul etc., suntu dialecte neo-latine particulare, — dar' nu suntu romanesci, va se dica nu se tienu de limb'a nostra.

10. Scirile despre identitatea limbei Wallice dein Britani'a anglica, cu a' nostra, la Alter (in prefat. la N. Test.), E. Murgu etc., suntu fabulose, la cari au datu ocaziune specimine-le de Tatalu-nostru dein collectiunile cunoscute, unde romanesce ocurrè si că Wallicu si că Walachicu, — per errorem; — limb'a Wallica astadi fiendu destulu de bene cunoscuta că celtica, cu literatura propria, precumu arata si biblie-le in asta limba.

§. 6. Desvoltarea ei.

Prein ce fasi a trecutu dialectulu macedonicu, dela inceputu panà la antani'a aparitiune a' lui in seclulu precedente, afora de pucinele urme dein Theofane si Costantin Porfirogenitu in secl. VII si IX, amentite mai susu (§. 140 not. 2. §. 3 not. 1 sub b. d), ne este cu totulu necunoscutu, dein lips'a totale de monumente seau documente dein temporele mai dein a-ante, — de câtu că, precumu

s'a oserbatu totu acolo (§. 3 not. d), se pare, cumu că in seclnlu IX articlii numinali cu locatiunea in apoia numeloru erau cá si astadi usitati.

Er' in câtu pentru dialectulu nostru dacicu, fasile prein cari a trecutu panà la prim'a lui aparitiune catrà midiloculu seclului XVI, inca ne suntu totu asia necunoscutu, totu dein asemeni cause; — dar' in câtu pentru desvoltarea lui de atunci in coce, si fasile acestei desvoltari panà astadi, documentele literaria suntu atâtu de numerosa, in câtu dein asta parte nu mai este nece una piedeca de a le cunosce, de câtu că acele documente, cu câtu mai vechia, cu atât'a suntu si mai rare, si dein di in di se mai rarescu si pieru, precum multe au si peritu, si că prea pucina grige se porta, pentru ale aduná, completá, si, ce e mai principale, ale studiá seriosu.

Resultatulu studiului nostru asupr'a dialectului seau limbei nostre in acestu periodu, este că, cu tote că influenti'a limbei slovenesci mai antaniu, apoi a' celei neogrecesci, si in urma a' celei francesci in dilele nostre, a fostu cumplitu de mare, totusi dialectulu nostru a remasu nestramutatu in formele gramaticali si sintactice, si că numai in partea materiale si in elocutiune s'au facutu scaimbari notabili, asia in câtu limb'a romanescă si astadi este totu aceea, carea se vede in primele editiuni dein secl. XVI.

Note.

1. In câtu pentru partea materiale a' limbei, dein alaturarea limbei de acumu cu limb'a romanescă dein cartile mai vechie, resulta că ea a patitu mari pierderi in cuvente si semnificatiuni curatu romanesci, precumu si in fraseologia buna si expresiva.

Ea a castigatu inse multu in elocutiune, si ce e mai multu, chiaru in epoc'a fanariotiloru versiunile cartiloru baserecesci

s'au lucratu cu atât'a intelegentia, in câtu suntu unu modelu de orthografia, de forme gramaticali, de sintactica corecta, eleganta, chiaritate in stilu, prein cari se distingu si de oscuritatea stilului incurcatu alu testului grecescu, pre cumu si de servilitatea versiunilor slovenesci in contr'a geniului limbei lor.

Ele au formatu deplenu dialectulu baserecescu, inceputu mai dein a-ante, si intielesu de tota romanimea. Defectele lui suntu numai suprabundanti'a elementelor straine, alesu celor slovenesci, si pucine erori orthografice mai multu dein caus'a pronunciei variate. Vedi si mai susu (§. 146 not. 5).

2. Cu tote astea, limb'a romanesca in cartile baserecesci, cu câtu aceste suntu mai vechie, cu atât'a se pare mai multu a diferi de limb'a nostra moderna, — inse numai la aparentia, fiendu că in adeveru diferenti'a se reduce numai la pierderile indicate si varietatea elocutiunei.

Asta variatiune inse este nu numai dupa tempu, ci si dupa locu, une oria chiaru si dupa persone.

Asia de esemplu, cartile Coresiane dela Brasiovu, de si suntu dein acel'asi tempu cu Pali'a dela Orestia, si se unescu in form'a generale a' limbei de pre atuncia, dar' ceva diferentia totu se semte intre amendoue, cele de antaniu representandu partile orientali ale Transilvaniei si chiaru tier'a invecinata, er' cea dein urma fiendu representatiunea partiloru de catrà apusu si a' Banatului.

Totu asemene diferentia se semte si intre limb'a cartiloru tiparite in Moldov'a, si intre a' celoru dein Romani'a, dein acel'asi periodu, seau alu patru-lu si alu cinci-le deceniu dein secl. XVII.

Er' limb'a cartiloru lui Dositeiu in Moldov'a, si a' Grecianiloru in Romani'a, dein ultimele decenia ale seclului aceluasi, inca infacisieza una fisionomia a parte, si propria autoriloru lor.

3. Spre mai multa orientare in acesta materia, lasâmu aci se urmeze unu numeru de carti romanesce dein cele mai vechie, grupate dupa form'a limbei, ce o infacisieza, in ordine cronologica si dupa provincie, si adeca:

a) dein secl. XVI, in Transilvani'a.

1. Omiliariulu Coresianu I, in fol. Brasiovu (seau Sabiniu, 1546—1560).
2. Tetravangelulu Coresianu, fol. (Brasiovu) 1561.
3. Psaltirea Coresiana I, in 4. Brasiovu, 1577.
4. Omiliariulu Coresianu II, fol. ibid. 1580.
5. Pali'a seau cartile lui Moisi, in 4. Orestia, 1581.

b) dein secl. XVII, in Romani'a si Transilvani'a.

6. Pravil'a mica, in 4. Govor'a 1640.
7. Omiliariulu III, fol. ibid. 1642.
8. N. Testamentu, fol. Alb'a Julia 1648.
9. Psaltirea II, in 4. ibid. 1651.

c) dein secl. acel'asi, in Moldov'a.

10. Omiliariulu IV, fol. Jasi 1643.
11. Siete sacramente, in 4. 1645.
12. Legile imperatesci, fol. 1646.

d) dein secl. acel'asi, in Romani'a.

13. Cuventari baserecesci, in 4. Campu-lungu 1642.
14. Omiliariulu V, fol. Dealu (Tergovisce) 1644.
15. Pravil'a mare, fol. Tergovisce 1652.
16. Cluciu seau chiaea, fol. min. Bucuresci 1678.
17. Liturgia sloven. roman., in 4. ibid. 1680.
18. Evangelia, fol. ibid. 1682.
19. Apostolu, fol. ibid. 1683.

e) De Dosotheiu in Moldov'a.

20. Psaltire in versure, in 4. Uniew 1673.
21. Liturgia, in 4. Jasi 1679.
22. Psaltire slov. roman., in 4. ibid. 1680.
23. Euchologiu (Trebnicu), ibid. 1681.
24. Parimiariu, in 4. ibid. 1683.
25. Viati'a sântiloru, 2 tomi, fol. ibid. 1683.

f) De fratii Greciani, in Bucuresci.

26. Bibli'a, V. si N. Testamentu, fol. Bucuresci 1688.
27. Margaritu, in fol. min. ibid. 1691.
28. Evangelia grec. roman., fol. ibid. 1693.

g) Dein Transilvani'a.

29. Sicriulu, in 4. Siebesiu 1673.
30. Euchologiu, in 4. Alb'a Julia 1689.
31. Omiliariulu VI, fol. ibid. 1699.
32. Cathachismu, in 8. ibid. 1702.

Notitie mai pre largu despre aceste editiuni, cu titlele loru, si escerpțe deintru inse, vedi in Principia pag. 101—112, si in Analecte.

4. De form'a limbei dein Cronicarii Moldovei dein secl. XVII, nu s'a potutu luá notitia aici, dein causa că nu s'au tiparitu decātu in dilele nostre; — er' manuscriptele loru nu suntu la in demân'a fia-caruia, pentru a se poté constată deplenu, de care grupa se tiene form'a limbei loru, presupunendu inse că copiatorii loru nu siau permisu scaimbari de limba in testu, ceea ce forte desu s'a templat.

Atari scaimbari siau permisu nu numai copistii dein secl. XVIII in testulu manuscripteloru mai vechia, ci chiaru si editorii dein secl. XVII, acomodandu testulu vechiu seau dein alta provincia dupa usulu mai nou dein provinci'a loru, cu cuventu că se fia mai bene intielesu; despre care se pote convinge, ori cene va alaturá Omiliariulu dein Dealu a. 1644 (mai susu nr. 14), cu cele ce le a luat in partea prima dein Omiliariulu de Govor'a dein a. 1642 (nr. 7), si in partea a' dou'a dein celu de Iasi dein a. 1643 (nr. 10), — precum si alaturandu, cele ce a luat Pravi'l'a de Tergoviscoe dein a. 1652 (nr. 15), dein Legile imperatesci de in Iasi dein a. 1646 (nr. 12). Vedi Principia pag. 110 sub Dd sie Ee.

Totu ascmeni scaimbari, seau mai adeveratu falsificatiuni, s'au vediutu chiaru si in dilele nostre, — intruducundu forà nece unu cuventu neologismi moderni in testulu diplomeloru vechia, si in extractele dein cele mai vechie editiuni, precumu si in baladele populari, — ceea ce numai omeni forà nece una critica seau semtiu istoricu potu se o faca.

5. De influenti'a limbeloru straine asupr'a limbei romanesci, s'a amentitu mai in susu (§. 3 not. 4).

Er' in câtu pentru influenti'a, ce a luatú asuprai in dfilele nostre, limb'a latina, si cea franceze, nu avemu de a oserbá, decátu cá si de una parte si de alt'a este forte mare, si cá pre lenga una buna precautiune, in câtu se nu se altereze form'a si sintactic'a limbei romanesci, amendoue aceste limbe potú se aduca mari servitia limbei nostre, intru desvoltarea si cultivarea ei.

6. Una deductiune mai pre largu si in detaliu a' fasi-loru, prein cari a trecutu paná acumu limb'a romanescá, nu pote se aiba aici locu.

Vedi inse intre altele si Principia-le nostre, Analectele cu Notiti'a literaria, Disertatiunea latina de re literaria, si mai multi articli de limb'a romanescá in Archiv. pentru filol. si istoria, unde se voru aflá mai multe detaliuri, ce nu incapeau in acestu locu.

7. In urma, lasámu se urmeze aci si unele documente de limba, incependu dein tempurele cele mai vechia a le limbei latine, paná la cele mai dein coce ale limbei romanesci, cu scopu de a presentá in câtu-va fasi-le, prein cari a trecutu limb'a in occidente si oriente paná ce a ajunsu la noi.

A P E N D I C E

De documente limbistice romane.

§. 7. Monumente latine antice.

Dein multe monumente latine, cari ne au remasu dein tempurele mai vechia ale latinitatei, adaugemu aci unele mai interesante dein periodulu in a-ante de epoc'a Cesariloru, asia:

1. Fragmentu dein Carmen Saliare.

DIVOM. EMPTA. CANTE.

DIVOM. DEO. SVPLICANTE.

2. Carmen Fratrum Arvalium.

Enos, Lases, iuvate.

Enos, Lases, iuvate.

Enos, Lases, iuvate.

Neve luae, rue Marmar, sins incurrere in pleores.

Neve lue, rue Marmar, sins incurrere in pleoris.

Neve lue, rue Marmar, sers incurrere in pleoris.

Satur furere Mars, limen sale, sta berber.

Satur fu, fere Mars, limen sali, sta berber.

Satur fu, fere Mars, limen sali, sta berber.

Semunis alternei, advocapit conctos.

Semunis alternei, advocapit conctos.

Simunis alternei, advocapit conctos.

Enos, Marmor, iuvato.

Enos, Marmor, iuvato.

Enos, Marmor, iuvato.

Triumpe, triumphe, triumphe, triumphe, triumphe.

3. Dein epitafia-le Scipioniloru.

a) L. CORNELIO. L. F. SCPIO.

AIDILES. COSOL. CESOR.

b) HONC. OINO. PLOIRVME. COSENTIONT. Romane.

hunc unum plurimi consentiunt romani.

DVONORO. OPTVMO. FVISE. VIRO.

bonorum optimum fuisse virum.

LVCIOM. SCIPIONE. FILIOS. BARBATI.

lucium scipionem filium. barbati.

CONSOL. CENSOR. AIDILIS. HIC. FVIT. Apud vos.

consul censor aedilis hic fuit a —.

HEC. CEPIT. CORSICA. ALERIAQVE. VRBE.

hic cepit corsicam aleriamque urbem.

DEDET. TEMPESTATEBVS. AIDE. MERETOD.

dedit tempestatibus aedem merito.

c) CN. CORNELIVS. CN. F. SCPIO. HISPANVS.

PR. AID. CVR. Q. TR. MIL. II. XVIR. STL. IVDIK.

Virtutes generis mieis moribus accumulavi.

Progenie mi genui. facta patris petiei.

Maiorum obtenui laudem. ut sibi me esse creatum

Laentur. stirpem nobilitavit honor.

Note.

1. Fragmentulu dein carmen saliare s'a luat de in T. Varro de limb'a latina (VII, 27), care oserbeza că cante este in locu de canite; — totu acolo (26) permite elu, că in multe cuvente, unde celi vechi diceau S, mai tardiu s'a disu R, si citeza altu locu dein acel'asi carmen, care inse mare parte inca nu s'a potutu descurcă, si de aceea l'amu omisu.

2. Carmen fratrum arv., dein aceeași epoca cu carmen saliare, deca nu parte deintru insu, mai antaniu s'a aflatu la a. 1778, pre una tabla sapata in baserec'a Vaticana, unde si astadi se affa.

Tabl'a este numai de sub consulatulu lui Macrinu imper. (a. 218 d. Chr.), scrisa dupa ortograf'ia de atunci, si asia testulu nu are decâtu interesu limbisticu, nu si ortograficu; de acea si aici s'a reprodusu numai cu litere menunto (cele rarite pentru lipsuri), si cu destintiuile dein Corpulu inscriptiuniloru (tom. I. de Th. Mommsen, pag. 9 seq.), unde vedi si esplicatiunile; er' comele suntu pentru metru.

Noi adaugemu aici numai, că enoș e in locu de en nos; Lases Lares; — neve lue rue adeca neve luem rure; sins sinas, sers siveris contracte; limen se pare in locu de limitem; sta siste, berber verber-is.

3. Epitafia-le de sub nr. 3, impreuna cu alte mai multe s'au aflatu la a. 1614 — in mormentele familiei Scipioniloru de lenga Roma, si s'au publicatu mai de multe ori, de unde si in Corpulu inscript. mai susu citatu: —

a) pag. 17. Acestu Scipio este totu acel'asi cu celu de sub b); aidiles in locu de aedilis. — Cosol consul (a. u. c. 495 ant. Chr. 257); — Cesor censor (a. u. c. 496. ant. Chr. 258);

b) pag. 18. Sub testu amu adausu transcriptiunea cu ortograf'ia latina clasica pentru mai liusioru intielesu; unde este de oserbatu nu numai O in locu de U că la greci si italiani, precumu si absent'ia mai totale de M finale, ci si E in locu de I scurtu in ploirume, hec, dedet (că romanesce dede), tempestatibus, mereto. U se scrie cu OI: oino, ploirume; AE

cu AI: aide, aidilis, cá si sub a) si c); si N lipsesce une ori in a-ante de S pr. in cosentiont, si sub a) in cosol si cesor, si de acea in tote inscriptiunile si in numi se afla scrisu numai COS. si COSS. in locu de consul si consules;

c) pag. 21; de pre la a. u. c. 615 (ant. Chr. 138), si asia cu 120 de ani mai tardiu decâtu incriptiunile de sub a) si b). Pentru metru, este a se observá, cá mieis este a se pronunciá, cá una silaba, cá romanesce miei;

progenie mi genui, in locu de progeniem mihi, inca este a se pronunciá cu m ĩ, cá semisilaba, cá la noi: progeniemĭ genui; —

sibei este a se pronunciá sibi cu doi i scurti, totu pentru metru;

er' obtenui in locu de obtinui, este archaismu cu E scurtu, er' cu i scurtu este neologismu clasicu seau iotacismu, cá si dedit, merito etc. in locu de dedet, mereto, de sub b).

4. Alta inscriptiune prea interesante, atátu pentru limba, cátu si pentru ortografi'a vechia, este cea de pre column'a rostrata a'lui Duiliu, dein a. u. c. 494 (ant. Chr. 256); care inse pentru starea fragmentaria nu o potemu reproduce aici. Vedi intre alte Corp. inscript. citatu, pag. 37 seqq.

5. In urma adaugemu aci Senatus Consultum de Bacchanalibus dein a. u. c. 568 (ant. Chr. 186), nu numai pentru ortografi'a si form'a limbei, ci si pentru cá este unulu dein monumentele antice mai bene conserbate, si se afla in apropiarea nostra, in bibliotec'a dein Vien'a, unde se pote vedé mai cu facilitate, decâtu altele dein departare. Testulu inse-lu trasciemu cu litere menunte, si cele ce lipsescu cu cursivu, dupa cumu se afla totu la loc. citatu (Corp. inscript. pag. 43 seqq.). Vedi si Priscæ latin. monumenta tabl. XVIII. —

Q. Marcius L. f. S(p). Postumius L. f. Cos. Senatum consoluerunt N. Octob. apud aedem Duelonai. scribendo) arf(uerunt) M. Claudi(us) M. f. L. Valeri(us) P. f. Q. Minuci(us) C. f.

De Bacanalibus quei foideratei esent, ita exdeicendum censuere.

Neiquis eorum Bacanal habuisse velet, si ques esent, quei sibi deicerent necessus esse Bacanal habere, eis utei ad pr(aetorem) urbanum Romam venirent, deque deis rebus, ubi eorum verba audita esent, utei Senatus noster decerneret, dum ne minus Senatoribus C adesent, quom ea res cosoleretur. Bacas vir ne quis adiese velet ceivis romanus, neve nominus latini, neve socium quisquam, nisei pr(aetorem) urbanum adiesent, isque de Senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus C adesent, quom ea res cosoleretur, iouiset. Censuere.

Sacerdos ne quis vir eset. magister neque vir neque mulier quisquam eset, neve pecuniam quisquam eorum comoinem habuisse velet, neve magistratum, neve pro magistratu, neque virum neque mulierem quisquam fecise velet, neve post hoc inter sed coniorase, neve comvovise, neve conspondise, neve compromesise velet, neve quisquam fidem inter sed dedise velet. sacra in oquoltod ne quisquam fecise velet, neve in publicod neve in preivatod, neve extrad urbem sacra quisquam fecise velet, nisei pr(aetorem) urbanum adieset, isque de Senatuos sententiad, dum ne minus Senatoribus C adesent, quom ea res cosoleretur, iouiset. Censuere.

Homines plous V oinvorsi, virei atque mulieres, sacra ne quisquam fecise velet, neve inter ibei virei plous duobus, mulieribus plous tribus arfuisse velent, nisei de pr(aetoris) urbani Senatuosque sententiad, utei suprad scriptum est.

Haice utei in coventionid exdeicatis ne minus trinum noundinum, senatuosque sententiam utei scientes esetis. — eorum sententia ita fuit, sei ques esent, quei arvorsum ead fecissent, quam suprad scriptum est, eis rem capitalem faciendam censuere. — atque utei hoc in tabolam ahenam inceideretis, ita Senatus ai quom censuit. utei que eam figier ioubeatis, ubi facilumed gnoscier potisit. atque utei ea Bacanalia, si qua sunt, extrad quam sei quid ibei sacri est, ita utei supra scriptum est, in diebus X, quibus vobis tabelai datai erunt, faciatis uti dismota sient.

In agro Teurano.

6. Archaismi mai notabili in acestu documentu suntu: Duellonai in locu de Bellonae; — arfuerunt adfuerunt; — arvorsum adversum; comoinem comunem; exdeicendum edicendum; in conventionid in concione; in oquolto in occulto; oinvorsi universi etc.

§. 8. Diplome militari.

a) I-a a' lui Traianu, an. 106 d. Chr.

Imp. Caesar Divi Nervae f. Nerva Traianus Augustus, Germanicus, Dacicus, Pontifex Maximus, Tribunus. Potest. VIII., Imp. III., Cos. V. P. P.
Equitibus et peditibus, qui militant in aliis tribus, et cohortibus septem, quae appellantur I. Claudia Gallorum, et I. Vespasiana Dardanorum, et Gallorum Flaviana, et I. Flavia Commagenorum, et I. Lusitanorum Cyrenaica, et II. Lucensium, et II. Flavia Bessorum, II. et III. et IIII. Gallorum, et sunt in Moesia inferiore sub A. Caecilio Faustino, qui quina et vicena plurave stipendia meruerunt, item dimissis honesta missione, et classicis, quorum nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisque eorum, civitatem dedit, et conubium cum uxoribus. quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut siqui caelibes essent, cum iis, quas postea duxissent, dumtaxat singuli singulas. A. D. III. Idus Mai C. Julio Basso, Cn. Afranio Dextro Cos. coh. III. Gallorum, cui praefuit P. Valerius Sabinus.
Pediti.

Ambireno Juvenci f. Rauric.
Descriptum et recognitum ex tabula
aenea, quae fixa est Romae in muro
post templum Divi Aug. ad Minervam.

b) II-'a a' lui Traianu, a. 110 d. Chr.

Imp. Caesar Divi Nervae f. Nerva Trai-
anus Aug. Germ. Dacicus, Pontif. Maximus,
Tribunic. Potestat. XIII. Imp. VI. Cos. V. P. P.
Equitibus et peditibus, qui militaverunt in
alis duabus, et cohortibus decem, quae ap-
pellantur I. Civium Romanorum, et I. Aug.
Ituraeorum, et I. Aug. Ituraeorum Sagit-
tar., et I. Britannica ∞ C. R., et I. Hispanor.
P. F., et I. Thracum C. R., et I. Ituraeorum, et I.
Flavia Ulpia Hispanorum ∞ C. R., et II. Gal-
lorum Macedonica, et III. Campestris C. R.,
et IV. Cypria C. R., et VIII. Raetorum C. R.,
et pedites singulares Britannici, et sunt
in Dacia sub D. Terentio Scauriano, quinis
et vicens pluribusve stipendiis emeritis,
dimissis honesta missione, quorum no-
mina subscripta sunt, ipsis, liberis poste-
risque eorum, civitatem dedit et conu-
bium cum uxoribus, quas tunc habuissent,
cum est civitas eis data, aut siqui caeli-
bes essent, cum iis quas postea duxissent,
dumtaxat singuli singulas. A. D. XIII. K. Mart.
Ser. Scipione Salvidieno Orfito,
M. Peducaeo Priscino Cos.
Alae I. Aug. Ituraeor., cui praeest
C. Vettius Priscus
Ex gregale
T. Haemo Horati Ituraeo,
et f. eius, et Marco f. eius, et Antonio f. eius.
Descriptum et recognitum, etc.

Note.

1. La aceste doue diplome Traianice, adaugemu si un'a dela Hadrianu dein 129 d. Chr. si adeca:

Imp. Caesar Divi Traiani Parthiei f. Divi Nervae nepos, Traianus Hadrianus Aug. Pontif. max., trib. potest. XIII. Cos. III. P. P. Equitib. et peditib., qui militaver. in ala et vexillation. equit. Illyricor., et coh. IIII. quae appellant. I. Hispanor., et I. Hispanor. veteran., et II. Flav. Numidar., et II. Flav. Bessor. et III. Gallor., et sunt in Dacia inferiore sub Plautio Caesiano, quin. et vican. pluribusve stipendis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisque eorum, civitatem dedit, et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas, a. d. XI. K. April.

P. Iuventio Celso II. Q. Julio Balbo Cos. Vexillatio equitum Illyricor.

Ex gregale

Eupatori Eumeni e Sebastopol.

et Eupatori f. eius, et Eupatori f. eius, et Eumeno fil. eius, et Thrasoni fil. eius, et Philopatras fil. eius.

Descriptum et recognitum etc.

2. Alta diploma interesante, inse in pagin'a prima mai de totu stersa, este dela Antoninu Piu dein a. 157 d. Chr., in care se amentescu III. alae, si XI cohortes, — Hispanor. Compagon., — Vindelicor. ∞, — Commagenor., — Ubior. et Thracum sag., — Gallor. Dacicor., sub Statio Prisco, stationate precumu se pare totu in Daci'a, ca si cele dein diplom'a II. Traiana; — er' in pagin'a a' dou'a intrega asia scrie:

— *civitatem romanam,*
qui eorum non haberent dedit, et conubium etc.
Idib. Dec. Q. Canusio Praenestino, C. Lasio Sparso Cos.
coh. I. Vindelicor. ∞, cui praeest
L. Versinius Aper Hispell.

Ex pedite

Barsimso Calisthenis f. Caes.
Descriptum et recognit. ex tabula aenea, quae fixa est
Romae in Capitolio post aedem Jovis O. M.
in basi Q. Marci Regis Pr.

3. Diplom'a antania Traiana e dupa belulu dacicu antaniu, dupa care ostile romane, cari luase parte, se statiunara in Moesi'a seau Bulgari'a de astadi, — er' a' dou'a dupa terminarea belului dacicu alu doilea, dupa care ostile romane remasera in provinci'a ocupata pentru aparare.

Er' diplom'a dela Hadrianu este cu atatu mai interesante, cà s'a aflatu chiaru in Romani'a, judeciulu Romanati, in Martiu 1839, in câtu Daci'a inferiore dein diploma forà indoieila insemneza partea Daciei dein stang'a Dunarei facia cu Moesi'a infer. dein drept'a. Vedi mai pre largu in Archivu pag. 323 seqq. si 347 seqq., precumu si la Arneth in dipl. milit. nr. V. VI. VII.

4. Ostirile romane dein aceste diplome suntu de tote natiunile imperiului, pr. Bessi dein Thraci'a, Commageni dein Siri'a, Dardani dein Moesi'a, Galli, Lucensi dein Gali'a cisalpina seau Lucanii dein Italia; — Britani, Hispani, Iturei dein Siri'a, Raeti, Thraci, — Illyri, Numidi dein Afric'a, Ubii dein Germani'a dein partile Coloniei, Vindelici totu de acolo dein partile Augusta-Vindelicorum astadi Augsburg in Bavaria, — inca si Galli Dacici, va se dica dein Gallii colonisati in Daci'a.

Deintru acestia unii erau civi romani, si inca unele ale si cohorti erau intregi de civi romani, de si dein provincie afora de Italia, pr. dein Britani'a, Hispani'a, Cipru si Thraci'a in diplom'a II. a' lui Traianu; — er' altii numai in

urma dupa lunge servitia militari se faceau civi romani. De insemnatu este, cà intre acele doue aripe calareti, si unspre diece cohorti pedestri, cari erau statiunate in Daci'a sub Traianu, siepte erau curatu dein civi romani.

5. Limb'a acestoru diplome si ortografi'a, este cea clasica latina, si numai in diplom'a lui Hadrianu pre pagin'a a' doua se afla scrisu inferiore in locu de inferiore.

§. 9. Table cerate.

a) Dein a. 142 d. Chr.

Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apolaustum, sive is quo alio nomine est, N(atione) Grecum, apocatum pro uncis duabus

- *X.DC de Bellico Alexandri, f. a. M. Vibio Longo, eum puerum sanum traditum, furtis noxaque solutum, erroneum fugitivum caducum non esse prestari. et siquis eum puerum q. d. a., partemve quam quis ex eo evicerit, q. m. emptorem s. s., eunve ad q. ea res pertinebit, uti frui habere possidereque recte liceat, tunc quantum id erit, quod ita evictum fuerit, t. p. duplam p. r. d. f. r. Dasius Breucus, d. f. p. Bellicus Alexandri, idem fide sua esse iussit Vibius Longus.*

proque eo puero q. s. s. est pretium eius X.DC accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.

Act. Kanab. Leg. XIII. g. XVII Kal. Junias Rufino et Quadrato Cos.

b) Dein a. 160 d. Chr.

Cl. Julianus mil. Leg. XIII. g. g. Cl. Mari emit mancipioque accepit mulierem nomine Theodotem, sive ea quo alio nomine est, N. Creticam, apochatam pro uncis duabus X quadringentis viginti, de Cl. Phileto,

f. a. Alexandro Antipatri,
eam mulierem sanam traditam esse emptori s. s., et si
quis eam mulierem q. d. a., partemue quam quis ex ea
evicerit, q. m. emptorem s. s., eunve at quem
ea res pertinebit, uti frui habere possidereque recte
liceat, tunc quantum id erit, quot ita ex ea qui t
evictum ablatunve fuerit, sive quot ita licitum
non erit, tantam pecuniam probam recte dari f. r.
Cl. Julianus mil. L. s. s., d. f. p. Cl. Philetus.
id fide sua esse iussit Alexander Antipatri,
inque eam mulierem, quae s. s. est, pretium eius X.CCCCXX
accepisse et habere se dixit Cl. Philetus a Claudio
Juliano mil. s. s.

Act. Kanab. Leg. XIII. g. IIII Nonas Octobres Bradua
et Varo Cos.

Val. Valentis L. XIII g. Cn. Vari A-ae. Ael. Dionysi Vet.
Leg. Paulini a-ris. Jul. Victorini. ΑΛΕΧΑΝΔΡΕΙ ΑΝ-
ΤΙΠΑΤΡΙ ΣΕΚΟΔΟ ΑΥΚΤΩΡ ΣΕΓΝΑΙ. Cl. Phileti venditoris
ibsius.

c) Dein a. 167 d. Chr.

Descriptum et recognitum ex libello qui propositus
erat Alb. maiori ad statione(m) Resculi, in quo scriptum erat,
id quod i(nfra) s(criptum) est.

Artemidorus Apolloni, magister collegi Jovis Cerneni, et
Valerius Niconis, et Offas Menofili, questores collegi eius-
dem, posito hoc libello publice testantur,
ex collegio se, ubi erant hom. LIIII, ex eis non plus
rem asisse ad Alb., quam quot h. XVII, Julium Juli quoque
commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse
ad Alburnum, neq. in collegio, seque eis, qui pre-
sentes fuerunt, rationem reddedisse, et si quit
eorum abuerat, reddedisset, sive funeribus,
et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset,
modoque autem neque funeraticis sufficerent,
neque loculum aberet, neque quisquam tam magno

tempore diebus, quibus legi continetur, convenire voluerint, aut conferre funeraticia sive munera, seque idcirco per hunc libellum publice testantur, ut si quis defunctus fuerit, ne putet se collegium abere, aut ab eis aliquem petitionem funeris abiturum.

propositus Alb. maiori V. Idus Febr. Imp. L. Aur. Ver. III. et Quadrato Cos.

Act. Alb. maiori.

Note.

1. Tablele a) si b) suntu contracte de vendiare de sclavi, scrisa dupa unu formulariu anumitu juridicu, care aici s'a aflatu mai antaniu completu, er' panà aci numai unele frasi erau cunoscute deintru insu.

De acea si limb'a acestoru documente e correcta clasica, er' ortografi'a mai pucinu corecta, pr. arata vorbele: grecum si prestari forà ae, — apocatum si aputatum forà h in tab. a), — at, quot, quit cu t in locu de d in tabl. b). Alte diferentie suntu seau permise, pr. kaducum cu k in locu de c; pretium forà ae, — seau erori de pena.

2. Diplom'a sub b) are si acea particularitate interesante, cà intre suscriptiunile documentului se afla si un'a vulgare latina, inse cu litere grecesci, de care amu amentitu si mai susu (§. 140 etc.).

3. Diplom'a sub c) este unu actu publicu de alta natura si nu dupa formulariu, de acea si in stilu si in ortografia mai vulgare, de câtu cele doue de mai susu, precumu se cunosce dein urmatoria-le: Menofili cu f in locu de ph; — remasisse forà n cá in rom. remasese; — presentes forà ae; — reddedissee si reddedisset cu e in locu de i; — si quit in locu de siquid; — si verbulu abere forà h in locu de habere, si asia aberet, abuerat, abiturum, cá romanesc si ital. avere, si cá apocatum seau apucatum sub a), de unde se pare, cà se deriva si alu nostru apucare, apucatu etc.

4. Table-le a) si b) suntu dupa originale-le a mâna, er' cea sub c) dupa editiunea de Massman (Lips. 1841 in Libellus aurarius).

5. Despre aceste trei table, si despre altele, intregi si fragmente, mai pre largu in Archivu pag. 43 seqq. 72 seqq. etc.

§. 10. Inscriptiuni crestine.

a) Cu litere latine.

1. Regina VIBAS in Domino ZESV. (266).
2. FL. Secundino Benemerenti Ministratori CHRESTIANO in Pace. (414).
3. E. S. Quintae CRESTINVS in pace. (475).
4. Ex Virginio tuo Bene MECO Vixisti Libeni CONIVGA Innocentissima Cervonia Silvana Refrigera cum SPIRITA Sancta Dep. Kal. Apr. Tiberiano II. et Dioni Coss. (dup. Chr. 291). — (87).
5. D. Ma. Sacrum XL. Leopardum in Pacem cum SPIRITA Sancta Acceptum Eumte ABEATIS Innocinem Posuer. Par. Q. Ann. VII Mens. VII. (276).
6. Victoria SPIRITA Vestra Deus Refrigeret. (417).
7. Gensane Pax ISPIRTO Tuo. (418).
8. Cassus Vitalio Qui Vixit Ann. LVIII. Mensibus XI. et Dies X. Ben(e) me(r). Fil. Fecerunt in Paci, qui in VNV DEV CREDEDIT in Pace. (456).
9. Petrus et Pancara BOTV posuent MARTVRE Felicitati. (431.)
10. Superstes et Victorina Rufiae Filiae DVLCISSEME et BENEMERENTESSEME. (430).
11. Se BIBO EMET Domnina Locum a Successum Trisomum, ubi Positi. (265).
12. Pompeia DORMET in Pace. (396).
13. Benemerente in Pace Nomine PATRICV ANNICLV MESORO DVORO et Fratre ipsius PASCASV Anniclu et DIERO XXX Benemerentes cum Aba sua An. XC. (428).

14. TERSV DECIMV Calendas Febraras decessit in Pace Quintus ANNORO octo MENSORVM DECE in Pace (433).
15. SEPTIMV KALENDA Januarias DEPOSSONE VALERIES Vixsit Ann. V. et Dies (430).
16. Leo Fecit Sibi cum Conjugem suam Hirenem. (53).
17. Onager qui Vixit cum COZVGE Annos III. COZVX fecit benemerenti. (428).

b) Cu litere grecesci.

18. Γεμελλο bene merenti BICIT Anos XL KOVN KOZOVTE cosa Annis VIII. (408).
19. ΑΛΕΖΑΝΔΡΟ bene merenti in ΠΑΧΕ. (343).
20. ΑΝΕΜΕ bene merenti ΑΡΚΙΧΙΛ. (430).

Note.

1. Inscriptiunile aceste suntu luate si alesc dein Boldetti (Osservazioni, Roma 1720), la care suntu adunate mai alesu dein catacombele Romei dein seclii celi de antaniu ai crestinetatei panà dupa Theodosiu imperatu. Cele mai multe suntu scrise in limb'a latina si cu litere latine, mai pucine in limb'a grecesca, si numai forte pucine in limb'a latina cu litere curatu grecesci seau mestecate.

2. Limb'a latina in pucine dein acele inscriptiuni e clasica, ci mai tote au unele variatiuni gramatice si ortografice, cari representeza form'a limbei latine dein acele tempore de decadentia, inse mare parte totu variatiuni, cumu se afla si in monumentele in a-ante de clasicitate, pr. E in locu de I scurtu; — O in locu de V si vice versa; — M si S finali lapedate; — H omisu seau adausu in contr'a usului clasicu; — B in locu de V forte adese, si vice versa inse mai raru; — Q in locu de C si C in locu de Qu, pr. Cesque in locu de Quiesce etc. Dein cari unele esemple se afla si in cele alese mai in susu.

3. Mai notabili suntu stramutarile pronunciei unoru cosuanti, de cari suntu :

J cosunante in Z, precum in ZESU in locu de Jesus; COZVGE in locu de Cojuge etc.

TI in a-ante de alta vocale in S, pr. Gensane in locu de Gentiane; Tersu decimu, in locu de tertio decimo etc. Vedi inscriptiunile de mai susu nr. 1. 17; 7. 14.

Numerii dupa finea inscriptiuniloru, insemneza paginele dein Boldetti.

§. 11. Documente Ravenate.

a) Dein a. 539—546.

Grec. Joulianos uh. argentarios eis eistromentis vigintai iougeron fondei Concordiacos rogatos a Thorbilione of. matre et ab eioscai filieis Domneca et Deuterio uh. ss. uinditoreuos eipseis presentebous testis soscripsi et ss. pretio auri soledos kentou dekei eieis en presentia tradetos uidi.

Lat. Petrus uh. his stromentis biginti jugerum fundi Concordiacus rogatus a Tulgilane hf. matre et ab eiusque filiiis Domnica hf. et Deuterio hu. ss. vendituribus ipsis presentibus testis suscripsi et ss. pretio auri solidos centum decem eis in presenti traditus vidi. (Marini nr. CXIV p. 174.)

b) Dein a. 591.

Grec. Paccificos bh. eis estormentis sex en intigro ounkia-roum foundi Genekeiani sikot souperios legitor rogatus a ss. Rustikiana hf. uendetricai eiousskae iougale Keitane Bh. autoure ed espontaneo fedi ioussoure koe me presente signa feikaeroum ed eis relicto es testis souscripsi et soupra eskripto prekeio auri solidos ueienti kuotour eeis en presentia Joane Bk. konparatore atnomiratos et traditos ueidi.

Lat. Lumenosus uh. his estromentis sex in integro unciarum fundi Geneciani sicut soperius legitur rogatus a ssta. Rusticiana hf. vendetricem eiusque jogalae Tazittane fid. autorem et espontaneo fedejussorem qui me presentem signa fecerunt et eis relictum est testis suscripsi et sstum. pretium auri sodus

vigenti quatuor eis in presentia Johanne vh. comparatorem ad-
nominatus et traditus vidi. (Ibid. nr. CXXII. p. 188—9)

c) Dein a. 575.

*Grec. Petros vh. kolentarios ouei testamentou rogatos a
Mannane vd. testatore filios komda Nardere epsou presente et
suscrivente ouei testamento relihton per kon konstetuet erede santa
eclisia katholica Ravennate testes souskripsis.*

*Lat. Quiriacus vh. Orr. uhic testamentu rogatus a Man-
nane vd. testature fili qd. Nanderit ipso presente et suscribente
adque ei testamentu relictum per quo constituit hiride sca. Eclisia
Ravennatis testis subscripsi.* (Ibid. nr. LXXV. p. 116).

Note.

1. Documentele de aci, luate dein Marini la loc. cit. (I pa-
piri diplomatici, Roma 1805), suntu suscriptiuni de marturi la
contracte de vendiare si testamente, dein cari unele prea pucine
suntu scrise cu litere grecesci inse testulu latinu, er' aici si
cele grecesci suntu reproduse totu cu litere latine, si spre faci-
litarea lecturei suntu puse in paralelu altele latine, fiindu că
numai in numele suscrietoriloru diferescu.

2. Contractele si suscriptiunile suntu formulate, precumu se
vede, dupa formule juridice romane, in stilu curatu latinu, inse
scrietorii si suscrietorii le scrieau, fia care cumu scieau, in
multe dupa pronunci'a vulgare, si in contr'a reguleloru grama-
tecei si ortografiei latine, — inse si cu multe forme antice, pr.
Domneca, soledos, vendetrice, presentibus, con-
stetuet cu E in locu de I scurtu; Centu, dece seau deci
in locu de centum si decem etc.

3. Mai notabile este si aici trascriptiunea silabeloru DI
si TI in a-ante de alta vocale, in grecesce cu Z si TZ, pr.
gauthiuso si gauziuso in nr. CX, in locu de Gaudioso;
— naguzatro in nr. 93 in locu de negutiator; — pore-
zone totu acolu in locu de portione si donatziones in
nr. CX; er' pretio se scie si pretio in nr. CXIV, si
prekeio nr. CXXII.

Se întielege, că nece tote variatiunile, nece toti numerii in cari ele se afla, nu s'au potutu reproduce aici.

§. 12. Juramente dein secl. IX.

Nithardu in istori'a sa (lib. III) produce doua juramente in limb'a romana de atunci, cumu se vorbiea in Gali'a in secl. IX:

a) alu regelui Ludovicu II.

Pro deo amur, et pro Xp̄tian poblo, et nostro commun salvament, dist di en avant, in quant deus sauir et podir me dumat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo, et in adjudha, et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradra salvar dist, in o quid il mi altre si fazet, et ab Ludher nul plaid numquam prindrai, qui meon vol cist meon fradre Karlo in damno sit.

b) alu poporului francicu.

Si Lodhuvigs sagrament, que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus meos sendra de suo part non lo stanit, si io returnar non lint pois, ne io, ne neuls, cui eo returnar int pois, in nulla adjudha contra Loduwig nun li iuer.

Note.

1. Nithardu erá nepotu imperatului Carolu-Magnu dein fili'a acestuia Bertha, ce erá maritata dupa Agilbertu. Vedi Anna-lum et hist. francorum scriptores coetanei XII. Francf. 1594. (pag. 485 seq.).

Elu scrie la loc. cit. (pag. 471): Ergo XVI. kal. Martii Ludhwicus et Karolus in civitate, que olim Argentaria vocabatur, nunc autem Strazburg vulgo dicitur, convenerunt, et sacramenta, que subter notata sunt, Lodhuvicus romana, Karolus vero teudisca, lingua juraverunt; ac sic ante sacramenta circumfusam plebem alter teudisca, alter romana lingua, alloquuti sunt. Cumque Karolus haec eadem verba romana lingua perorasset, Lodhuvicus, quoniam maior natu erat, prior haec deinde se servaturum testatus est: Pro deo

a mur etc. — Sacramentum autem, quod utrorumque populus quique propria lingua testatus est, romana lingua sic se habet: Si Lodhuwigs sagrament etc. — Quibus peractis Lodhuwicus Rheno tenus Spiram, et Karolus juxta Wasagum per Wizzunburg Warmatiam iter direxit.

2. Despre aceste doua juramente, vedi si Dufresne Glosarium ad Script. med. et infimae latin. Basil. 1762, tom. I. praef. pag. XV seq., — si Roquefort Glossaire dela langue romane, Paris 1808 tom. I. pref. p. XX seqq. Testulu latinu s'a reprodu su dupa Roquefort, la care se afla si unu facsimile dupa unu vechiu manuscriptu, impreuna cu espicatiuni in limb'a latina corecta, si in cea francesca de astadi. Er' testulu teutiscu aici s'a pretrecutu. *

3. Limb'a testului romanu, de si este forte vulgare, dar' inca totu e latina, si anume se chiama romana.

4. Juramentele se facura in 14 febr. 842 d. Chr. intre Carolu-Calvu si Ludovicu-Germanicu.

5. Dupa acestu datu nu se mai afla urme, cà limb'a latina ar' mai fi fostu vorbita undeva. Ea s'a stinsu de aci in coce cu totulu in gur'a popora-loru romane, — si loculu ei l'au ocupatu dialectele neo-latine, formate pre incetu in diversele provincie romane sub influenti'a diverseloru cercustantie particulari.

§. 13. Bizantine, dein secl. X.

Limb'a latina inse, de si in urma a incetatu de totu in usulu viu alu popora-loru chiaru si in Itali'a, totu a mai remasu inca in vigore, cá limba administrativa, civile si eclesiastica, nu numai in partile occidentali ale imperiului, ci si la popora-le barbare, civilisate prein crestinare, mai panà in dîlele nostre.

Ba inca si in partile orientali, in curtea imperatesca dela Bizantiu, de si se greoise cu totulu inca pre la in-

ceputulu seclului VII, pre cumu s'a dîsu mai susu (§. 4 n. 2), totu au mai remasu unele urme de latinitate panà in secl. X, celu pucinu in ceremoniele publice, precumu se cunosce dein Constantinu Porfirogenitulu in cartea de administratiunea imperiului (mai alesu lib. I. cap. 74 sî 75), unde suntu produsa mai multe fragmente de cantece latine, ce se cantau in procesiuni religiose la dile mari de serbatorie, sî la mese imperatesci, Asia :

a) la nascerea Domnului.

De Maria virgine natus, et magi ab oriente cum munera adorantes. Responsoriu: Kristus deus noster, cumserbet imperium vestrum, per multus annos et bonos.

b) la botezulu Domnului :

Joannes en Jordane baptizat Dominum, secundum illum vocat, de te volo. Resp. Kristus etc.

c) la domenece'a invierei :

Cum crucifixus est et sepultus, en terxia die resurrexit. Resp. Kristus etc.

d) la rosalia :

Cum mandavit Spiritum sactum, super tuos apostolos. Resp. Kristus etc.

e) la transfiguratiune :

Cum transfigguratus est in montem. Resp. Kristus etc.

f) la mes'a imperatesca :

Conserbet Deus imperium vestrum. bona tua semper. victor sis semper. multus annus faciat Deus. victor facia semper. Deus prestat. Vivite domini imperatores in multos annos. Deus omnipotens prestat. in gaudio prandeite domini. bono domino semper.

Not e.

1. Alte salutatiuni dein partea pretorianiloru veneti si verdi, si a' poporului cu alte ocațiuni, occurru mai multe totu acolo, pr. (I. 9): in multos annos felicissime; etc. Inca si in salutatiunile pretorianiloru Gothi inca se afla cuvente latine, mai tote corupte si neintielesu, pr. gauzas bonas gaudentes. bona ora. jubilus jubelares. bona amare, si altele cari nece autoriulu cartei nu le a intielesu, cu tote cà de doue ori le interpreteza; vedi totu acolo (I. 83, pag. 384 seqq. ed. Bonn.).

2. Testulu latinu cu litere grecesoi e cu multe scalciature si cuventele-su de multe ori impartite, cari aici s'au rederesu, pr. sub a) magi ab oriente, in edit. Magia. d oriente etc.

§. 14. Dialecte neo-latine in paralelu.

Cá proba de scaimbarile, ce s'au facutu in urma in dialectele neo-latine, potu se sierbesca urmatoria-le paralele dein Tatalu-nostru, intre limb'a latina, si dialectele mai principali: italiana (It.), spanica (H), francica (Fr.), si romanesca (R.), la cari amu adausu si dein cea Wallica (W.), de care vedi mai susu (§. 5 not. 10).

1. Pater noster, qui es in coelis.

- it) *Padre nostro, che sei ne cieli.*
- h) *Padre nuestro, que estas en los cielos.*
- fr) *Nostre père, qui es ès cieux.*
- r) *Tatalu nostru, cine esti in ceriu.*
- w) *Perinthele nostru, cela ce esti en cheri.*

2. Sanctificetur nomen tuum.

- Sanctificato sia il tuo nome.*
- Sanctificado sea el tu nombre.*
- Ton nom soit sanctifié.*
- r. *Sfinciascha se numele teu.*
- w. *Swintzascä se numele teu.*

3. Adveniat regnum tuum.

Il tuo regno venga.

Venga el tu regno.

Ton regne vienne.

r. *Se vie imparacia ta.*

w. *Vie enperetzia ta.*

4. Fiat voluntas tua.

La tua voluntà sia fatta.

Haga se tu voluntad.

Ta volonté soit faite.

r. *Su se fie voja ta.*

w. *Facüse voe ta.*

5. Sicut in coelo, et in terra.

Si come in cielo, anche in terra.

Como en el cielo, assi en la terra.

En la terre come au ciel.

r. *Cum in ceriu, asu su pre pomontu.*

w. *Cum in tzer, ase si pre pämentu.*

6. Panem nostrum quotidianum, da nobis hodie.

Dacci hoggi il nostro pane cotidiano.

El pan nuestro de cada dia da nos la oy.

Donne nous aujourd'uy nostre pain quotidien.

r. *Puine noastra de tote zilele, dene noho astazi.*

w. *Päne noastre tza satzioase dă noa⁹ astezi.*

Note.

1. Tote s'au reprodusu, cu unele mice scaimbari, dupa Orationis dominicae versiones ferme centum, editiune forte rara, forà datu, inse dupa pareri, de London 1690, in 4 min. Vedi Auer in Sprachenhalle, Viena 1845 nr. 22.

2. Cea romanesca (ibid. pag. 38), si cea Wallica (p. 58), amendoue suntu scrise cu litere latine si cu ortografi'a de facia. Er' scaimbarile facute suntu numai corecture de erori, precumu :

in R. 1. cine esti, in locu de cineresti. 2. Sfinciascha se, in l. de sfincinscha se. 4. Su se fia, in l. de sust fia. 5. pomontu, in l. de pomortu. 6. puine noastra, in l. de puine noa.

Er' in W. 6 sätzioase, in locu de sätzioace.

3. Autori, pentru cea romanesca, in margine se citeza: H. Megisser in specimine 50 linguarum dein a. 1603, nr. si pag. 41, si J. Wilkins de lingua philos. 31; —

er' pentru cea Wallica, Sternhielm in Limine Ev. Goth. Ulphilae nr. 8.; — Biblia Wall. de London 1588. 1620; si N. Test. Wallic. Lond. 1569.

§. 15. In dialecte romanesci.

Spre conclusiune, lasàm acì se urmeze ore cate-va specimine dein dialectulu macedo-romanu si Istrianu, — cu tote cà astadi celu macedonicu este mai bene cunoscutu, avendu si gramatece si alte opere literarie publicate in anii mai dein coce; er' cele Istriane pentru interesulu limbei si raritatea loru.

a) In dialectulu macedonicu :

1. Dupa Cavaliotti, dein 1770, in originale cu litere si ortografia grecesci, er' aici trascrie cu latine :

Χριστός de morte nastasi, cu mortzi mortea călcându, ș'a marmintătorloru, chărzi bana chărismă.

2. Dupa Lexicon tetraglosson, de pre la a. 1802, totu cu litere si ortografia grecesca, aici cu litere latine :

Dumnitzea fetze tzerru, loklu, soarle, luna, stialle, si dapoia urzi amaria, băltzile, riure, si skoasiră peskili. Năpoi dzise si işire de supra pre loku tutzi arburlu si estă loclu plinu de liamne, de kupatzu, de fagu, de saltze, de plupu, de kipi-ritzu, de kini, si alte se află tru padure, alte suntu tru muntzi, tru pade, si tru alte locuri.

Duminica pripsiaste se te 'nclini, lunia se gisesci tru kalle, martza si niercuria se kosi tra se khii 'nviskutu, dzoia si vinira si sãbãta se aduni zaeree tru tutu meslu, si așitze esti unã-unã bugatu, si iutzido tinisitu si nu rușunatu.

Se arumigari giela multu suptzire, sî o glitzi, si se durniri amvelitu si ku kãpitiniu pre josu, ai se te grași. Kãndu este glitzatu loclu se imni ku pãputze. Kãndu seatziri livadia, se usutzi kharbã gine, si așitze se o kartzi. Kãndu vedzi veru fitzoru, kã liorșine si arusiaste tru mãru de fatza, va se prukupsiaskã.

b) In dialectulu Istrianu', dupa diariulu Istria 1846, cu ortografi'a italiãna :

1. *Doi omir ãmnata en ra se cale; ur de egli afflatu o segura e cliãma. oh vezi ça an jo afflat. — N'am afflatu, moresti sice, sice cello ato, ma aremo afflat. Salec pocle verita cegli cargli segura pglïerdut, e vesuta segura en mera lu cellu carle vo afflat, pornita maltratei lu sa tata. o mortz esmo, cliamata jeigl tunce. Compagnu a lui: Nu smo, moresti sice, ma jessam. Saz c'ai tu segura afflat, cliamat ai, jon vo, e no noi amo vo afflat.*

2. *Jarna fosta, e crudo race. Fruniga, cara avut neberito en vera çuda hrana, stata smirom en rã sã cassa. Cercecu seabodit su pemint, patita de home e de race. Rogata donche fruniga ne ca egli duje salec muncà se xive. E fruniga sice, juva ai tu fost en jirima de vera? Saç che n'ai tu tunce a te xivglenge prepravit? — En vera, sissa cercecu, cantatam, mi divertitam, cargli trecut. — E fruniga ersuch: Sai tu en vera cantat, avmu ce, chei jarna, e tu xoca.*

Note.

1. Specimine copiose de dialectulu nostru, estrasa dein cele mai vechie editiuni panã la inceputulu seclului XVIII, vedi in Analectele seau Chrestomati'a nostra; dein care cauza aici erau de prisosu a se mai produce.

2. Cele de sub a) nu suntu luate dein originalile citate, cari

pentru raritatea lor, nu ne au venit a mâna, ci dein autorii, cari le au avutu. Asia —

nr. 1. este reprodu su dupa Thunmann (Untersuchung. n. 179), la care se afla si unu Vocabulariu de 1070 cuvente in latinesce (grecesce), romanesce si arbanesce, luat u totu dein Cavaliotti, afora de esplicatiunea latina pusa in loculu celei grecesci;

nr. 2. totu asemenea este reprodu su dein Leake (Researches, p. 383—401), la care este si unu estrasu mai lungu in grec., arbanesce, romanesce, si bulgaresce, impreuna cu versiune anglica. Lesiculu tetraglosu, dein care s'a facutu extractulu, ise pare a fi tiparitu in Moscopole in a-ante cu vreo 50 de ani; pote inse se fia celu tiparitu la Viena in 1802, asemenea forte raru, fiendu cà editiunea intrega s'a trecutu in provincie le respective.

3. Ortograf'ia celoru romanesci la Leake nu pote se fia esacta, dein caus'a ortografiei neogrecesci, cu carea este scrisu acelu Lesicu, er' la Leake cu litere latine; pr. Tumnitzeu, se khii, kharba etc. in locu de Dumnidseu, se hii (fii), iarba (ierba) etc.; de in care unele aici sunt u emendate.

4. Testulu Istrianu inca nu pote fi esactu, de si aici s'a reprodu su dupa originale, chiaru si unde s'a parutu a fi smentele. Er' spre mai buna intielegere adaugema aci si versiunea italiana totu de acolo.

1. *Due passaggieri se ne andavano insieme alla lor via: l'un d'essi adocchia una scure e grida. Oh vedi quel que ho trovato! — Non ho trovato, dovesti dire, rispose l'altro, ma abbiamo trovato. Sopraggiungono poco dopo coloro, chi avevano perduta la scure, e adocchiatala in mano al viandante cominciarono a maltrattarlo per ludro. — Oh siamo morti! gridò quegli allora. E lo compagno a lui: Non, siamo, devi dire, ma sono; giacche poco fa, quando tu avevi trovata la scure, tu gridavi, l'ho, non l'abbiamo trovata.*

2. *Era d'iverno, e gran freddo. La formica, che aveva già raccolto molte provvigioni, se ne stava tranquilla in sua casa.*

La cicala ficcatasi sot terra, languiva di fame e di freddo. Pregò dunque la formica, che le desse un po' da nutrirsi, tanto da vivere. E la formica a lei: dov' eri tu nel cuor della state? perche dunque allora non ti preparasti al tuo vitto? state, rispose la cicala, cantavo e divertivo i passaggieri. E la formica sorridendo: se tu di state cantavi, ora che e il verno, e tu balla.

5. In a) cuventele straine insemneza: bana vietia. kipiritzu cyparissus. pade siesu. pripsiaste se cade. gisesti purcedi. zaeree viptu. meslu lat. mensis. tinisitu onoratu. giela cibus. imni ambli. Er' kini e pini lat. pinus. kharba erb'a. gine bene. tra se klii cá se fi etc.

6. Si acestu micu tractatu s'a scrisu pre urma'a Programei pentru Sintactica, punt. 5, inse nu s'a tramisu la concursu, fiendu cà nece nu se cerea de rigore.

